AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ TURİZM SIĞORTASININ İNKİŞAF YOLLARI”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Səfərli Ağasadıq Eldəniz

BAKI – 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

__________________________ imza

"____" _______________ 2022-ci il

"İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ TURİZM SIĞORTASININ İNKİŞAF YOLLARI"

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 - Maliyyə
İxtisaslaşma: Sığorta işinin təşkili
Qrup: 626

Magistrant:
Səfərli Ağasadıq Eldəniz oğlu
___________________imza

Elmi rəhbər:
i.f.d., dos. Məmmədova Gültəkin Qabil qızı
_____________________ imza

Proqram rəhbəri:
i.ü.f.d., Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu
_____________________ imza

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu
_____________________ imza

BAKI - 2022

Elm andı

Mən, Səfərli Ağasadıq Eldəniz oğlu and içirəm ki, "İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə turizm sığortasının inkişaf yolları" mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ TURİZM SIĞORTASININ İNKİŞAF YOLLARI

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı:: İşğaldan azad olunmuş ərazilərin turizm potensialının yüksək olması turist axınının kəskin artması şəraitində sığortanı istirahətin təhlükəsizliyinin ən vacib şərtinə çevirir. Həmçinin bunu da qeyd etmək lazımdır ki, işğaldan azad edilmiş ərazilər hələ də düşmənlər tərəfindən təziqlərə məruz qalır, tez-tez atəşkəs pozulur, ən əsası isə həmin rayonlarda minalar hələ tam təmizlənməmişdir. Bu səbəblərin olması beynəlxalq aləmdə səyahət üçün təhlükəli zonalar hesab edilir ki, bunun bir çox nümunəsini qonşu ölkələrdə görmək mümkündür. Bu səbəbləri nəzərə aldıqda, işğaldan azad edilmiş ərazilər üçün turizm sığortası artıq sərbəst seçimdən çıxmış, məcburiyyət halını almışdır.

Tədqiqat məqsəd: Dissertasiya işinin əsas məqsədi işğaldan azad olunmuş ərazilərdə turizm sığortasının inkişaf yolları kimi vacib bir fenomeni nəzərdən keçirməkdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat prosesində emprik, statistik, müqayisəli təhlil və sintez metodlarından geniş istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Nazirliklərinin qərarları, Milli Məclisin və Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarları, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin illik hesabatları, mövzu üzrə yerli və xarici alimlərin əsərləri, yerli və xarici internet resurslarında mövzuya uyğun mövcud informasiyalar təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın həyata keçirilməsinə əngəl olan nəzəri-metodoliji çatışmazlıqlar, yetərli informasiya bazasının olmamağı.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Turizm potensialının qiymətləndirilməsinin və formalaşmasının elmi əsaslarının təhlil etməklə onun inkişafı və formalaşması qanunauyğunluqları üzrə təkliflər verilmiş, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə səmərəli turizm sığortalanması fəaliyyətinin formalaşdırılması istiqamətlərinin təşkili və onun idarə edilməsinin metodoloji prinsipləri əsaslandırılmışdır.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqat zamanı əldə olunan nəticələr ərazi üzrə layihələrinin hazırlanması yerli problemlərin həlli mühitin inkişafına istiqamətlənmişdir

Açar sözlər: İşğaldan azad olunmuş ərazilər, 44 günlük müharibə, turizm sığortası.

WAYS OF DEVELOPMENT TOURISM INSURANCE IN LIBERATED TERRITORIES

SUMMARY

The actuality of the research: The high tourism potential of the liberated territories makes insurance the most important condition for the safety of recreation in the face of a sharp increase in the flow of tourists. It should also be noted that the liberated areas are still under pressure from the enemy, the ceasefire is often violated, and most importantly, the mines in those areas have not yet been completely cleared. These reasons are considered dangerous areas for travel in the international arena, many examples of which can be seen in neighboring countries. Taking into account these reasons, tourism insurance for the liberated territories has become a free choice.

Purpose and tasks of the research: The main purpose of the dissertation is to consider an important phenomenon as a way to develop tourism insurance in the liberated territories.

Used research methods: Empirical, statistical, comparative analysis and synthesis methods were widely used in the research process.

Information base of the research: decrees and orders of the President of the Republic of Azerbaijan, decisions of the Ministries of the Republic of Azerbaijan, relevant decisions of the Milli Majlis and the Cabinet of Ministers, annual reports of the State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan, works of local and foreign scientists, local and foreign Internet resources is.

Restrictions of the research: Theoretical and methodological shortcomings that hinder the implementation of the research, lack of sufficient information base.

The novelty and practical results of investigation: Analyzing the scientific bases of assessment and formation of tourism potential, proposals were made on the regularities of its development and formation, methodological principles of organization and management of effective tourism insurance activity in the liberated territories were substantiated.

The brunches the results can be used in: The results of the study are focused on the development of the environment, the development of projects in the area, the solution of local problems.

Keywords: Liberated territories, 44 days of war, tourism insurance.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.. 8

I FƏSİL.TURİZM SIĞORTASININ İQTİSADİ MƏZMUNU VƏ ONUN İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRİN DİRÇƏLDİLMƏSİNDƏ ƏHƏMİYYƏTİ.. 12

1.1. Turizm sahəsində sığortalanmanın nəzəri metodoloji əsasları. 12

1.2. Turizmdə tətbiq olunan sığortalanmanın növləri.. 18

1.3. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizm sığortasının tətbiqinin əsasları 25

II FƏSİL.TURİZM SIĞORTASININ İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRİN İNKİŞAFINDA ROLU 33

2.1. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizm sığortasının formalaşdırılmasının mexanizmləri 33

2.2. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə tətbiq olunacaq turizm sığorta qaydalarının təhlili.. 38

2.3. Turizm sığortası üzrə mövcud xarici təcrübənin öyrənilməsi 41

III FƏSİL.İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ TURİZM SIĞORTASININ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ.. 48

3.1. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizm sığortası üzrə mövcud əsas problemlər 48

3.2. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin turizm potensialı və onun inkişaf etdirilməsi yolları... 53

3.3. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə mövcud risklər üzrə turizm sığortasının təşkili 60

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR 67

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.. 71

Cədvəllərin siyahısı 75

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Ötən əsrin sonlarında tüğyan edən beynəlxalq və regional dəyişikliklər mənfur düşmənlərimizin uzun tarixi köklərə söykənən əsassız ərazi iddialarını yenidən gündəmə gətirmişdir. Torpaqlarımızın xüsusi amansızlıqla işğalı nəticəsində Azərbaycan Respublikası ərazisinin 20 faizdən çoxu üzərində faktiki olaraq nəzarəti itirdi. İşğal olunmuş torpaqlarda heç bir hüquqi qanunların fəaliyyət göstərmirdi.

Ötən əsrin sonlarında müstəqillik əldə olunmasına baxmayaraq, ölkənin ən dilbər və böyük regionlarından birinin işğalı bütün ölkənin inkişaf tendensiyasına mənfi təsir göstərirdi. Uzun illərdən son ali baş komandanın rəhbərliyi ilə müzəffər ordumuz tərəfindən aparılan uğurlu döyüşlər, ərazi bütövlüyümüzü bərpa etməyə imkan yaratdı.

Turizmdə sığorta turist səfərləri, müxtəlif mürəkkəblik kateqoriyalı marşrutlar, tematik səyahətlər zamanı vətəndaşların əmlak (maddi) mənafelərinin sığorta müdafiəsini təmin edən xüsusi sığorta növüdür. Sığortanın riskli növlərinə aiddir, ən xarakterik xüsusiyyəti onların qısamüddətli olması (6 aydan çox olmamaq şərti ilə), sığorta hadisəsinin baş vermə vaxtı və mümkün zərərin (zərərin) miqdarı ilə bağlı yüksək dərəcədə qeyri-müəyyənlikdir.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərin turizm potensialının yüksək olması turist axınının kəskin artması şəraitində sığortanı istirahətin təhlükəsizliyinin ən vacib şərtinə çevirir.

Bu sadalanan istiqamətləri əsas götürərək dissertasiyanın mövzusunun aktual olduğunu, daha da öyrənilməsi və təkmilləşdirilməsinə ehtiyac olduğunu qeyd edə bilərik.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə turizm sığortasının inkişaf yolları mövzusunda yerli və xarici alimlərin əsərlərində nəzərə alınan geniş problemlərə nəzər yetirilib. Tədqiqat zamanı müəllif tərəfindən Камышанова Е.А, Толкачева О.П, Гвозденко А. А, Тюрин

A., Сенин В. С və digər müəlliflərin yazılarında olan müddəalara və nəticələrə etibar edilmişdir.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə turizm sığortasının inkişaf yolları yerli müəlliflər tərəfindən də tədqiq edilmişdir, bunların arasında Ə.Q.Əlirzayev, F.İ.Qurbanov, Soltanova H.B. və Hüseynova və bir sıra xüsusi hesabatlar, həmçinin bir sıra xarici mütəxəssislərin işləri bu məsələlərə həsr olunmuşdur.

Tədqiqatın əsasını mövzu ilə bağlı yerli və xarici alimlərin elmi əsərləri, yerli və xarici mətbuatda yer almış məlumatlar və digər İnternet saytlarında yer almış məlumatlar təşkil edəcək.

Həmçinin tədqiqat işində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyindən və təşkilatlar tərəfindən yayımlanan illik hesabatlardan və digər dövri ədəbiyyatlardan istifadə əsasında hazırlanmışdır.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri: Dissertasiya işinin əsas məqsədi İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə turizm sığortasının inkişaf yolları kimi vacib bir fenomeni nəzərdən keçirməkdir.

Dissertasiyanın məqsədinə çatmaq üçün tədqiqat məntiqi və iş quruluşunu müəyyənləşdirən vəzifələr qoyuldu:

- Turizm sığortası bazarının proseslərinin təkamülünün öyrənilməsi;
- Bərpa və yenidən qurmanın mahiyyətinin, məzmununun və xüsusiyyətlərinin açılması;
- İşğaldan azad edilmiş ərazilərin turizm üzrə inkişaf istiqamətlərinin qiymətləndirilməsi;
- Turizm sığortası ilə bağlı səmərəliliyin tədqiqi üçün metod və yanaşmaların işlənib hazırlanması;
- Bu ərazilərdə sığortalanmaya olan ehtiyacları müəyyən edən amillərin qruplaşdırılması;
- Yaradılmış turizm obyektlərinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə sığortalanmanın inkişaf xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi.

Tədqiqatın predmeti və obyekti: Dissertasiya işinin predmetini işğaldan azad olunmuş ərazilərdə turizm sığortasının təşkili istiqamətlərinin

təkmilləşməsinin təmin edilməsi, mövcud durumunun düzgün təhlil olunması, eləcədə təkmilləşmə yönlərinin müəyyən olunması prosesləri təşkil edir.

Dissertasiya işinin obyektini isə işğaldan azad olunmuş ərazilərdə turizm sığortasının formalaşdırılmasının inkişaf xüsusiyyətləri, onun nəticələrinin araşdırılması və perspektiv istiqamətləri məsələləri təşkil edir.

Tədqiqatın metodları: Tədqiqat prosesində emprik, statistik, müqayisəli təhlil və sintez metodlarından geniş istifadə edilmişdir.

Tətqiqatın informasiya bazasını: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Nazirliklərinin qərarları, Milli Məclisin və Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarları, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin illik hesabatları, mövzu üzrə yerli və xarici alimlərin əsərləri, yerli və xarici internet resurslarında mövzuya uyğun mövcud informasiyalar təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın həyata keçirilməsinə əngəl olan nəzəri-metodoliji çatışmazlıqlar, yetərli informasiya bazasının olmamağı və s.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Dissertasiya işinin elmi yeniliyi və praktiki əhəmiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir:

- Turizm potensialının qiymətləndirilməsinin və formalaşmasının elmi əsaslarının təhlil etməklə onun inkişafı və formalaşması qanunauyğunluqları üzrə təkliflər verilir;
- İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə səmərəli turizm sığortalanması fəaliyyətinin formalaşdırılması istiqamətlərinin təşkili və onun idarə edilməsinin metodoloji prinsipləri əsaslandırılır;
- İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə səmərəli turizm sığortalanmasının formalaşdırılması fəaliyyətinin sosial-iqtisadi səmərəsinin müəyyən olunması üzrə göstəricilər sistemi verilir;
- Bu tədqiqat sayəsində səmərəli turizmin formalaşdırılması üzrə mövcud durum araşdırılmış və onun sosial-iqtisadi nəticələri barədə göstəricilər göstərilmişdir;

- İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə səmərəli turizm sığortalanması formalaşdırılmasında dövlət dəstəyinin önəmliliyi əks etdirilmiş və bunun təsiri nəticəsində regionda turizm üzrə səmərənin yüksəldilməsi təhlil edilmişdir;
- İşğaldan azad olunmuş ərazilərə qayıdacaq olan əhalinin gəlirlərinin artması istiqamətində görülən tədbirlərin müsbət nəticələri müəyyən edilmişdir;
- Turizm sığortası fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə inkişaf xüsusiyyətləri müəyyən edilmişdir;
- Turizm sığortası fəaliyyətinin səmərəliliyinin birgə və ümumiləşdirilmiş parametrləri təhlil edilmişdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Təqdiqat nəticəsində əldə olnmuş nəticələrdən və eyni zamanda irəli sürülən təkliflərdən tədqiq edilməsindən aydın olur ki, ərazi üzrə layihələrinin hazırlanması yerli problemlərin həlli mühitin inkişafına istiqamətlənmişdir

I FƏSİL. TURİZM SIĞORTASININ İQTİSADİ MƏZMUNU VƏ ONUN İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRİN DİRÇƏLDİLMƏSİNDƏ ƏHƏMİYYƏTİ

1.1. Turizm sahəsində sığortalanmanın nəzəri metodoloji əsasları

Sığorta insanların və onların fəaliyyətlərinin müxtəlif növ təhlükələrdən mühafizəsini təmin etmək məqsədi daşıyan iqtisadi münasibətlərin xüsusi növü kimi qiymətləndirilə bilər.

Sığorta (sığorta işi) geniş mənada - sığorta təminatını həyata keçirən müxtəlif sığorta fəaliyyəti növlərini (sığortanın özü və ya ilkin sığorta, təkrar sığorta, müştərək sığorta) əhatə edir.

Sığorta dar mənada – sığortaçıların ödədikləri sığorta haqlarından formalaşan pul vəsaitləri (sığorta fondları) hesabına müəyyən hadisələr (sığorta hadisələri) baş verdikdə fiziki və hüquqi şəxslərin (sığortalıların) əmlak mənafelərinin müdafiəsi məqsədi daşıyan (sığortalı ilə sığortaçı arasında) münasibətlərdir.

Sığorta - bir sığortalının itkisinin (zərərinin) bütün sığortalılar arasında bölüşdürülməsindən ibarətdir. Hər bir iqtisadi kateqoriya kimi sığortanın da mahiyyəti onun funksiyalarında ifadə olunur (Гвозденко А. А. 2002, s 13).

Sığortanın funksiyaları və onun iqtisadi kateqoriya kimi məzmunu üzvi şəkildə bağlıdır. Sığortanın iqtisadi kateqoriyasının funksiyaları kimi aşağıdakıları ayırd etmək olar:

1. Sığorta şirkətlərinin öz üzərlərinə götürdükləri risklərin ödənişi kimi ixtisaslaşdırılmış sığorta fondunun formalaşdırılması. Bu fond həm məcburi, həm də könüllü şəkildə formalaşa bilər. Dövlət iqtisadi və sosial vəziyyətdən çıxış edərək ölkədə sığorta işinin inkişafını tənzimləyir. İxtisaslaşdırılmış sığorta fondunun formalaşdırılması funksiyası sığortanın dayanıqlığını təmin edən, ödənişlərə və kompensasiyalara zəmanət verən ehtiyat fondları sistemində həyata keçirilir. Əgər kommersiya banklarında əhalinin pul vəsaitlərinin, məsələn, pul yığımı məqsədi ilə toplanması və yalnız yığım prinsipi mövcuddursa, onda ixtisaslaşmış sığorta fondunun formalaşdırılması funksiyası vasitəsilə sığorta yığım

və risk prinsipini daşıyır. Mənəvi olaraq, sığorta prosesinin hər bir iştirakçısı, məsələn, həyat sığortası, qəza zamanı və müqavilənin sonunda maddi dəstək alacağına əmindir. Əmlak sığortası ilə ixtisaslaşdırılmış sığorta fondunun formalaşdırılması funksiyası vasitəsilə sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulmuş sığorta məbləğləri və şərtləri daxilində nəinki zədələnmiş əmlakın dəyərinin ödənilməsi problemi həll olunur, həm də sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulmuş sığorta məbləği və şərtləri daxilində zədələnmiş əmlakın bir hissəsinin və ya tam dəyərinin ödənilməsinə şərait yaradılır. İxtisaslaşdırılmış sığorta fondunun formalaşdırılması funksiyası vasitəsilə müvəqqəti boş vəsaitlərin bank və digər kommersiya strukturlarına yatırılması, pul vəsaitlərinin daşınmaz əmlaka yatırılması, qiymətli kağızların alınması və s. vasitəsilə artım əldə edilir. Sığorta bazarının inkişafı ilə müvəqqəti sərbəst vəsaitlərdən istifadə mexanizmi daim təkmilləşərək və genişlənir.

2. Zərərlərin ödənilməsi və vətəndaşların şəxsi maddi təminatı. Yalnız sığorta fondunun formalaşmasının iştirakçıları olan fiziki və hüquqi şəxslərin əmlaka dəymiş zərərin əvəzinin ödənilməsi hüququ vardır. Bu funksiya vasitəsilə fiziki və ya hüquqi şəxslərə dəymiş ziyanın ödənilməsi mövcud sığorta müqavilələri çərçivəsində həyata keçirilir. Dəyən zərərin ödənilməsi qaydası sığorta müqavilələrinin şərtlərinə əsasən sığorta şirkətləri tərəfindən müəyyən edilir və dövlət tərəfindən tənzimlənir (sığorta fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması prosesində sığorta qaydaları mövcud qanunvericiliyə uyğunluğu yoxlanılır). Bu funksiya vasitəsilə sığorta müdafiəsinin iqtisadi zərurətinin obyektiv mahiyyəti həyata keçirilir.

3. Zərərin qarşısının alınması və minimuma endirilməsi. O, qəzaların və təbii fəlakətlərin mənfi nəticələrinin qarşısının alınması və ya azaldılması üzrə tədbirlərin maliyyələşdirilməsi də daxil olmaqla geniş spektrli tədbirləri əhatə edir. Bura həm də bağlanmış sığorta müqaviləsinin şərtlərində təsbit olunmuş və onun sığortalanmış obyektə diqqətli münasibətinə yönəlmiş sığortalıya hüquqi təsir də daxildir (Маринин М.М.2002, s. 45).

Sığorta dövlətin sosial sisteminin ən mühüm elementi olmaqla sosial təminat məsələlərini uğurla həll etməyə imkan verir. İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı olan ölkələrdə əhalinin sosial müdafiəsi sisteminə dövlət sosial təminatı, korporativ sığorta, fərdi sığorta, qeyri-dövlət pensiyaları daxildir. Bundan əlavə, sığorta iqtisadiyyata əhəmiyyətli investisiya resursları cəlb etməyə imkan verir.

Bundan əlavə, sığortanı bölgü münasibətlərinin xüsusi sahəsi kimi nəzərdən keçirərkən dörd xüsusi funksiyası ayırd edilir:

- Risk;
- Xəbərdarlıq;
- Qənaət;
- Nəzarət.

Sığortanın risk funksiyasının məzmunu riski kompensasiya etməyi nəzərdə tutur. Bu funksiyanın tərkib hissəsi kimi qəza sığorta hadisələrinin nəticələri ilə əlaqədar sığorta iştirakçıları arasında dəyərin pul formasının yenidən bölüşdürülməsi həyata keçirilir. Sığortanın risk funksiyası əsasdır, çünki sığorta riski zərərin ehtimalı kimi sığortanın əsas məqsədi ilə birbaşa zərərçəkmişlərə zərərin ödənilməsi ilə bağlıdır.

Sığortanın xəbərdarlıq funksiyası sığorta riskinin azaldılması üçün tədbirləri sığorta fondundan maliyyələşdirməkdən ibarətdir.

Sığortanın qənaət funksiyası yaşamaq üçün vəsaitin toplanmasına kömək edir (Гвозденко А. А, 1998, s 75).

Sığortanın nəzarət funksiyası sığorta fondu vəsaitlərinin ciddi məqsədyönlü formalaşdırılması və istifadəsinin yoxlanılmasında ifadə olunur.

Turizm, insanların daimi yaşayış yerindən başqa bir ölkəyə və ya ölkə daxilində başqa bir bölgəyə, boş vaxtlarında həzz almaq, dincəlmək, sağlamlıq və tibbi məqsədlər üçün gedərək, bu yerlərdə yerli maliyyə mənbəyindən ödənilən iş fəaliyyəti göstərmədən yaşayış yerində müvəqqəti hərəkət etməsidir.

Turizmin sosial komponenti, insanların sərbəst hərəkəti, istirahəti və asudə vaxtı ilə əlaqəli hissəsini əhatə edir. Turizmin sosial mahiyyətini əks etdirən tərifi, müxtəlif məzmunlu ədəbiyyatlarda yer alır. Burada turizmə, ölkə vətəndaşlarının,

xarici vətəndaşların və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin daimi yaşayış yerindən istirahət, təhsil, peşə, iş, idman, dini və digər məqsədlər üçün müvəqqəti qalma ölkəsində pullu fəaliyyət göstərmədən müvəqqəti səfərlərinə (səyahətlərinə) aiddir.

Deməli, ümumi olaraq nəzəri cəhətdən turizm səyahət növü kimi başa düşülür. Turizmin iqtisadi komponenti turizm sahəsində sahibkarlıq fəaliyyəti kimi müəyyən edilə bilər. Bununla birlikdə, turizm sosial yönümlü fəaliyyətlərin bir çox növünü birləşdirdiyini nəzərə alsaq, turistlərin səyahətlərini həyata keçirmək üçün ehtiyaclarını ödəməyə yönəlmiş müxtəlif növ iş fəaliyyətlərini birləşdirən bir anlayışdır.

Nəticə etibarilə turizm fəaliyyəti beynəlxalq və daxili turizm səyahətinin təşkili və həyata keçirilməsi ilə əlaqəli müxtəlif növ iş fəaliyyətlərini birləşdirən bir sistemdir. Üstəlik, bu sistemin müəyyən bir hissəsi xarici iqtisadi xarakter daşıyır. Bu vəziyyətdə turizmin tərifi belə görünəcək: o, beynəlxalq və daxili turizm səyahəti, habelə turist səyahətinin təşkili və həyata keçirilməsi ilə əlaqəli müxtəlif növ iş fəaliyyətləri sistemidir (Квартальнов В.А., Зорин И.В.2010, s 67) .

Turizm bazarı, turistlər üçün xidmət və malların satıldığı daha geniş "mal və xidmətlər bazarı" anlayışının müstəqil hissəsidir. Turizm bazarının spesifikliyi xidmətlərin aşkar üstünlük təşkil etməsidir. Turizm əmtəələri və xidmətləri o zaman istehlak edilə bilər ki, istehlakçı istehsal yerinə çatdırılsın, adi mal və xidmətlər isə istehsal olunan məhsul istehsal yerindən istehlak yerinə keçdikdən sonra istehlaka hazır olsun.

Alqı-satqı obyektləri kimi turizm xidmətlərinin digər xüsusiyyətləri il boyu tələbatın qeyri-bərabərliyi (məsələn, istirahət və ya dini turizm üçün), müəyyən xidmətlərə tələbin geniş diapazonudur. Müvəqqəti yaşayış yerində xidmət və mal istehlak edən turistlərin sayı, onların istehlak strukturu məcburi, spesifik və əlavə ehtiyacların məcmusu kimi qəbul edilir.

Bazar infrastrukturu dedikdə, əsas subyektlər arasında iqtisadi, işgüzar və digər münasibətlərin həyata keçirilməsinə töhfə verən müəssisə, təşkilat və xidmətlərin birgə mülkiyyəti başa düşülür. Turizm xidmətləri bazarında infrastruktura aşağıdakılar daxildir:

•Turistlər üçün yerləşdirmə vasitələri (otellər və s.);

•İctimai iaşə obyektləri;

•Turistlərə xidmət göstərən nəqliyyat vasitələri;

•Turizm xidmətlərinin göstərilməsi zamanı istifadə olunan və ya bu məqsədlər üçün xüsusi yaradılmış rekreasiya, mədəni, tarixi, dini, idman, əyləncə xarakterli obyektlər, habelə digər məqsədlər üçün nəzərdə tutulmuş obyektlər;

•Ekskursiya xidmətləri göstərən, bələdçi-tərcüməçi xidmətləri göstərən təşkilatlar;

•Dövlətlər arasında sərhədləri keçərkən rəsmiyyətləri həyata keçirən təşkilatlar.

Turizm xidmətləri bazarının infrastrukturunun özəlliyi ondan ibarətdir ki, bu infrastrukturun bir çox təşkilat və obyektləri təkcə turistlərlə deyil, həm də turizmlə əlaqəsi olmayan digər subyektlərlə də qarşılıqlı əlaqədədirlər. Belə təşkilatlar bunlardır: nəqliyyat xidmətləri göstərən təşkilatlar, iaşə müəssisələri, media, sanitar, polis və digər rəsmiyyətlərlə məşğul olan xidmətlər göstərən təşkilatlar (Кусков А.С.2011, s 324).

Turizm iqtisadiyyatının mürəkkəbliyi, çox sahəliliyi və qeyri-müəyyənliyi mövcud ola biləcək risklər qrupunun artmasına səbəb olur. Belə risklər potensial turistlərin azalmasına, ümumilikdə turizm sektorunun isə sarsılmasına səbəb olur. Bunun qarşısını almaqla turizm üzrə yarana biləcək risklərin əvvəlcədən müəyyənləşdirilərək sığortalanması həyəta keçirilə sektorun bütün iştirakçılarını qorumaq mümkün olar.

Turizmdə sığorta - turist səfərləri, müxtəlif mürəkkəblik kateqoriyalı marşrutlar, tematik səyahətlər zamanı vətəndaşların mənafelərinin sığorta müdafiəsini təmin edən xüsusi sığorta növüdür. Sığortanın riskli növlərinə aiddir, ən xarakterik xüsusiyyəti onların qısamüddətli olması (6 aydan çox olmamaq şərti ilə), sığorta hadisəsinin baş vermə vaxtı və mümkün zərərin (zərərin) miqdarı ilə bağlı yüksək dərəcədə qeyri-müəyyənlikdir.

Turist axınının kəskin artması şəraitində sığorta istirahətin təhlükəsizliyinin ən mühüm şərtinə çevrilir.

Turizmdə sığortanın obyektləri həm turistlər (fərdi vətəndaşlar), həm də turizm şirkətləridir. Səyahət şirkəti öz əmlakını, nəqliyyat vasitələrini, maliyyə risklərini sığortalayır. Turizmdə sığortanın bu növləri xalq təsərrüfat kompleksinin digər sahələrində onların sığortası kimi həyata keçirilir.

Turizmdə sığortanın xüsusiyyətləri bilavasitə turistlərin turist səyahətləri ilə bağlı potensial təhlükələrdən sığortalanması ilə əlaqədardır. Xaricə və ya daxili istiqamətdə səyahət edən turist istənilən halda özünü dəyişkən və ya ekstremal vəziyyətdə hiss etmiş olur:

- İqlim dəyişikliyi;
- Suyun kimyəvi tərkibinin fərqliliyi;
- Fərqli qida və yeməklər;
- Fərqli dəyərlər kompleksi və. s.

Bu və bir çox başqa dəyişikliklər həmin şəraitə uyğunlaşana qədər avtomatik olaraq öz xüsusiyyətlərindən asılı olaraq fərqli dərəcədə müəyyən təhlükələrə səbəb olmuş olur.

Beləliklə, turizm sığortası təminatı onun üçün xüsusi fondların yaradılmasında iştirak edənlər, həm də üçüncü şəxslər tərəfindən əmlakın, sağlamlığın, əmək qabiliyyətinin və şəxsi gəlirlərinin bərpası üçün fiziki və hüquqi şəxslərin xüsusi sığorta fondlarının yaradılmasına şüurlu ehtiyacı kimi müəyyən edilə bilər.

Sığortanın iqtisadi mahiyyəti sığortada maraqlı olan şəxslərin töhfələri hesabına pul fondlarının yaradılmasından ibarətdir və bu fondların formalaşmasında iştirak edən şəxslərdən dəyən zərərin ödənilməsi nəzərdə tutulur. Mümkün zərər (və ya turizm riski) ehtimal xarakteri daşıdığından, sığorta fondunun həm məkan, həm də zaman baxımından yenidən bölüşdürülməsi baş verir.

Turizmdə sığortanın xüsusiyyətləri bilavasitə turistlərin turist səyahətləri ilə bağlı potensial təhlükələrdən sığortalanması ilə əlaqədardır (Маринин М.М.2002., s.68).

Bütün sivil dünyada turizm şirkətlərinin, turistlərin və səyahət edənlərin sığortalanması təcrübəsi çoxdan qəbul edilmişdir. Bu gün beynəlxalq və daxili turizmi sığortasız təsəvvür etmək mümkün olmadığı aksioma çevrilib.

Turistlərin (səyahətçilərin) təhlükəsizliyini və rahatlığını təmin edən turist xidmətinin zəruri komponenti olan sığorta siyasəti Azərbaycan respublikasında da tədricən kök salır. Bu turistlərə həm onlarla daşınan, həm də səyahət prosesində, maliyyə (kommersiya) əməliyyatlarında istifadə olunan əmlakın və həyatlarının sığortasını təmin edən təhlükəsizlik və rahatlıqdır

Hal-hazırda Azərbaycanda daha geniş istifadə olunan sığorta müqavilələrinə aşağıdakı xidmətlər daxildir:

- Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənara çıxan vətəndaşların bədbəxt hadisələr və qəfil xəstəliklər zamanı tibbi xərclərdən sığortası
- Qəza sığortası
- Xaricə səyahət zamanı baqaj sığortası
- Səyahət tarixinin ləğvi və ya dəyişdirilməsinə qarşı sığorta
- Uçuş gecikmə sığortası
- repatriasiyanın həyata keçirilməsi və s(https://www.victorytour.az).

Hal-hazırda qarşıda duran əsas məqsəd turizm sığortalanması üzrə xidmətlərin artırılmasından, ölkə daxili və xarici səyahətlər zamanı vətəndaşlarımızın qarşısına çıxa biləcək mövcud risklərin nəzərə alınmasından ibarətdir. Tam sistemləşdirilmiş turizm sığorta strukturunun qurulması mövcud sosial təminata dəstək kimi çıxış etmiş olacaqdır.

1.2. Turizmdə tətbiq olunan sığortalanmanın növləri

Turizm sistemində sığorta aşağıdakı növlərə bölünür:

• Turistin və onun əmlakının sığortası;

• Turizm şirkətlərinin risklərinin sığortası;

• Xaricə gedən turistlərin sığortası;

• Xarici turistlərin sığortası;

• Mülki məsuliyyətin sığortası;

• Nəqliyyat vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası;

• Müalicə xərclərinin ödənilməsi ilə bədbəxt hadisələrdən sığorta.

• Nəqliyyat vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası;

• Nəqliyyatda səyahət sığortası (Гвозденко А. А.2002., s.87).

Cədvəl 1: Turizm sığotasının növləri və məzmunu

Sığortanın növləri	**Məzmunu**
Turistin və onun əmlakının sığortası	Turistin əmlakının itirilməsi və ya zədələnməsi üçün məsuliyyət daxildir. Belə müqavilənin qüvvəsi sığortalının daimi yaşayış yerini tərk etdiyi andan başlayır və geri qayıtdığı an başa çatır. Belə bir müqavilə ilə turistlərin özləri ilə birlikdə olan turist və şəxsi əmlakı sığortalana bilər.
Baqaj sığortası	Baqaj turistin qeydə alınmış və qeydiyyata alınmamış əşyaları deməkdir. Bundan əlavə, onun paltarında və habelə bədənində olan əşyalar, xarici səfər zamanı əldə edilənlər sığortaya cəlb edilir.
Turizm şirkətlərinin risklərinin sığortası	Maliyyə riskləri, turistlərin, onların qohumlarının, üçüncü şəxslərin iddialarına görə məsuliyyətlər daxildir.
Xaricə gedən turistlərin sığortası	Daxildir: 1.turistə xaricə səfər zamanı qəfil xəstəlik və ya bədbəxt hadisə zamanı təcili tibbi yardımın göstərilməsi; 2.müvafiq tibbi nəzarət altında keyfiyyətli müalicə təmin edə bilən ən yaxın xəstəxanaya daşınma; 3. müvafiq tibbi nəzarət altında daimi yaşayış ölkəsinə təxliyə; 4.xəstəxanadaxili monitorinq və ailənin və xəstənin məlumatlandırılması; 5.tibbi ləvazimatları yerli olaraq əldə etmək mümkün olmadıqda təmin edilməsi; 6. mütəxəssis həkimin məsləhət xidmətləri (lazım olduqda); 7. xəstə turistin çatdırılması üçün nəqliyyat xərclərinin ödənilməsi; 8. bədbəxt hadisə zamanı onun cəsədinin yaşadığı ölkəyə çatdırılması; 9.xaricdə mülki və cinayət işlərinin araşdırılmasında turistlərə hüquqi yardımın göstərilməsi.
Mülki məsuliyyətin sığortası	şəxsi avtomobillərdə, motosikletlərdə və ya artan təhlükə mənbəyi olan digər nəqliyyat vasitələrində səyahət edən turistlər tərəfindən istifadə olunur.
Xarici turistlərin sığortası	vətəndaşların qəfil xəstəlik, bədbəxt hadisə nəticəsində bədən xəsarəti alması və ya turist səfərində xaricdə olmaları zamanı baş vermiş ölüm hallarından sığorta.

Mənbə: Hüseynov İ., Əfəndiyev N. (2007) əldə edilən məlumatlara əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Lakin bəzən turistin əvvəlcədən sığortalanmasına baxmayaraq xəstəlik halında heç bir kompensasiya verilmir. Buna aşağıdakılardan biri səbəb kimi göstərilə bilər:

- Sığortalının təqsiri üzündən baş vermiş bədbəxt hadisə zamanı (məsələn, alkoqol intoksikasiyası nəticəsində)
- Səyahət başlamazdan əvvəl baş vermiş bədbəxt hadisə zamanı (bütün növ xroniki xəstəliklər).

Yuxarıda sadalanan sığorta növləri üzrə sığorta ödənişləri aşağıdakı xidmətlər üzrə tətbiq edilir:

- Təcili tibbi yardımın göstərilməsi;
- Dərman vasitələrinin alınması;
- Xəstənin daşınması;
- Cəsədin repatriasiyası.

Bütün xüsusiyyətlər nəzərə alınaraq sığorta siyasətinin dəyəri aşağıdakılardan asılıdır:

- Sığorta məbləği;
- Sığortanı qəbul edən ölkə;
- Səfərin müddəti;
- Sığortanın tətbiq olunduğu ölkə.

Baqaj sığortası baqajın tam və ya bir hissəsinin zədələnməsi, oğurlanması və ya itirilməsi halında səyahətçinin xərclərini kompensasiya etməyi nəzərdə tutmuş olur.

Hər bir baqaj sığortası müqaviləsi xaricə səfərin bütün müddəti üçün etibarlıdır və turist hətta eyni anda bir neçə fərqli səfər üçün də müqavilə bağlaya bilər.

Baqajın sığortalanması ilə bağlı aşağıdakı risklər sığortaya məruz qalır:

- Üçüncü şəxslər tərəfindən əşyaların qəsdən zədələnməsi;
- Qəza, yol-nəqliyyat hadisəsi və ya təbii fəlakət nəticəsində baqajın zədələnməsi;

- Oğurluq, soyğunçuluq;
- Şantaj və digər təqib etmələr.

Turistin özünün ehtiyatsızlığı nəticəsində əmlakının itirilməsi sığorta hadisələrinə şamil edilmir.

Baqaj üzrə sığorta siyasətinin dəyəri:

- Səyahət müddətindən;
- Sığorta məbləğindən asılıdır.

Sonuncu müqavilənin bağlanması zamanı yola düşən şəxs tərəfindən seçilir, lakin ümumilikdə sığorta məbləği baqajın dəyərindən çox ola bilməz.

Turizm şirkətlərinin risklərinin sığortasına maliyyə riskləri, turistlərin, onların qohumlarının, üçüncü şəxslərin iddialarına görə məsuliyyət daxildir. Maliyyə risklərinə aşağıdakılar daxildir:

1. kommersiya riskləri (ödənişin ödənilməməsi və ya gecikdirilməsi, müqavilənin pozulması hallarını fors-major kimi tanımadığı halda qarşı tərəfin cərimələri);
2. şirkətin müflis olması;
3. gömrük qanunvericiliyində, pasport nəzarətində və digər gömrük rəsmiləşdirmələrində dəyişikliklər;
4. valyuta tənzimlənməsində dəyişikliklər;
5. fors-major hallarının baş verməsi;
6. siyasi risklər və s.

Xarici turist səfərlərində olan turistlərin sığortasına, bir qayda olaraq, aşağıdakılar daxildir:

1. xaricə səfər zamanı turistə qəfil xəstəlik və ya bədbəxt hadisə zamanı təcili tibbi yardımın göstərilməsi;
2. müvafiq tibbi nəzarət altında keyfiyyətli müalicəni təmin edə bilən ən yaxın xəstəxanaya çatdırılma;
3. müvafiq tibbi nəzarət altında daimi yaşayış ölkəsinə təxliyə;
4. xəstəxanadaxili monitorinq və ailənin və xəstənin məlumatlandırılması;

5. tibbi ləvazimatları yerli olaraq əldə etmək mümkün olmadıqda təmin edilməsi;

6. mütəxəssis həkimin məsləhət xidmətləri (zəruri hallarda);

7. xəstə turistin və ya onun cəsədinin daimi yaşadığı ölkəyə çatdırılması üçün nəqliyyat xərclərinin ödənilməsi;

8. turistin qalıqlarının repatriasiyası;

9. xaricdə mülki və cinayət işlərinin araşdırılmasında turistlərə hüquqi yardımın göstərilməsi.

Bu sığortalanma halı Turistlərin bədbəxt hadisələrdən sığortası xaricə səfər zamanı sağlamlığının pisləşməsi, xəsarət və ya ölüm halları zamanı sığorta ödənişi təmin edir.

Sığortalının sağlamlığının itirilməsinə və ya ölümünə səbəb olan xəsarətlər, qançırlar, yanıqlar, hipotermiya və digər xəsarətlərlə müşayiət olunan gözlənilməz hadisə qəza kimi tanınır.

Sığortalanan şəxsin bədbəxt hadisə zamanı alacağı kompensasiya sığorta məbləğləri xərcləri aşağıdakıları əhatə edir:

- Müalicə üçün;
- Dərman vasitələrinin satın alınması;
- Xəstənin daşınması;
- Cəsədin repatriasiyası.

Sığortalının təqsiri ilə baş vermiş qəzalar üçün (məsələn, alkoqol sərxoşluğu və ya təhlükəsizlik tədbirlərinə laqeyd yanaşma nəticəsində) kompensasiya ödənilmir (Гвозденко А. А.2002, s.95).

Ümumiyyətlə götürdükdə turizm sferasında olan sığorta hadisələrinə və risklərinə çoxlu sayda hadisələr aid edilə bilər. bunların hər biri üzrə sığortalanma səyahəti asalaşdıra bilər. Ümumilikdə götürdə isə sığorta hadisələrinə aşağıdakıları daxil etmək olar:

• Sığorta olunanın və ya onun yaxın qohumlarının (arvadının, ərinin, atasının, anasının, uşaqlarının, bacılarının və qardaşlarının, ər-arvadın xəstəxanaya

yerləşdirilməsini tələb edən yaxın qohumunun) ölümü və ya xəstəliyi, xəsarət alması;

- Müqavilənin qüvvədə olduğu müddətdə məhkəmənin qərarı ilə Sığortalının məhkəmə proseslərində məcburi iştirakı;
- Sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddətdə baş vermiş yanğın nəticəsində Sığortalının əmlakının zədələnməsi və ya itməsi;
- Sığortalının icbari hərbi xidmətə və ya hərbi təlimə çağırılması;
- Yaxın qohumlarının xəstəliyi və ya ölümü nəticəsində Sığorta olunanın xaricdən vaxtından əvvəl qayıtması (Писаревский Е.Л. s 267).

Sığortanın iki forması var:

- Qısamüddətli - şirkətlə müəyyən günlər üçün müqavilə bağlanılır, müqavilədə gediş və gəliş tarixləri göstərilir ;
- Uzunmüddətli - 60 gün və daha çox olan müddətə sığortalanmanı nəzərdə tutmuş olur. Bu müddət ərzində bir neçə dəfə səyahət edə bilər.

Turizm sığortalanmasının təsnifləşdirilməsinin bir sıra xüsusiyyətləri vardır. Həmçinin təsnifata əsasən dörd sığorta proqramı var. Onlar - A, B, C, D ilə təyin olunur. Seçimlərin hər biri göstəriləcək olan sığorta xidmətlərinin müəyyən spektrini bildirir:

- A variant (ən geniş yayılmış) qəza və ya qəfil xəstəlik halında qurbanın xəstəxanaya köçürülməsini və tibbi xərcləri əhatə edir.
- B variantı, bu xidmətlərə əlavə olaraq, qohumlarının sığortalıya baş çəkməsi və stomatoloji xidmətin göstərilməsi üçün ödənişi nəzərdə tutur (yalnız bədbəxt hadisə zamanı kəskin və ya travma ilə əlaqəli ağrılar olduqda).
- C variantına həmçinin hüquqi (vəkillə əlaqə saxlamaq imkanı) və inzibati yardım (səhv göndərilmiş baqajın qaytarılması, itirilmişlərin əvəzi üçün yeni sənədlərin qeydiyyatı və s.) daxildir.
- D variantına şəxsi nəqliyyat vasitələrinin xarab olması və ya sürücünün xəstəliyi zamanı xidmətlər də daxildir.

Sığorta məsuliyyətinin növləri: qəzalar, yanğınlar, partlayışlar, təbiət hadisələri, quldurluqlar, oğurluqlar və digər qəsdən və bəd niyyətli əməllər, hərbi əməliyyatlar və s. (Гвозденко А. А., s.47).

Hazırda səyahət sığortasının iki forması mövcuddur: kompensasiya və xidmət.

Cədvəl 2: Səyahət sığortasının formaları

Forma	Daxildir
Kompensasiya	Öz ölkəsinə qayıtdıqdan sonra bütün tibbi xərclərin sonrakı kompensasiyası ilə turistin özü tərəfindən ödənilməsini təmin edir. Bu, son dərəcə əlverişsizdir, çünki xəstəlik və ya bədbəxt hadisə zamanı turistin yanında əhəmiyyətli miqdarda "təcili təchizat" olmalıdır.
Xidmət	Xidmət səyahət sığortası zamanı sığorta şirkəti ilə müqavilə bağlayaraq, göstərilən dispetçer xidmətlərindən birinə zəng edərək, müqavilənin nömrəsini, soyadını bildirmək kifayətdir və zərərçəkənə lazımi köməklik olduğu ölkədə göstəriləcəkdir.

Mənbə: https://insure.az/public/storage/rules/22__seyahet_sigortasi_qaydalari.pdf əldə edilən məlumatlara əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır, 2021

Fərdi səyahət sığortası üzrə fiziki və hüquqi şəxslər (turistlər və turizm agentlikləri), sığortalana bilər. Bununla belə, şəxsi sığorta istənilən halda həmişə şəxslə (fiziki şəxs) bağlıdır. Məsələn, turizm agentliyi (hüquqi şəxs) sığortalı kimi öz işçilərinin şəxsi sığortasını sığortalı kimi öz vəsaiti hesabına həyata keçirə bilər (Спектор А.А, s 13).

Sığortalı turistlər kimi əlillər də çıxış edə bilərlər: 16 yaşınadək uşaqlar və 80 yaşa qədər insanlar. Turizm sığortasının təsnifləşdirilməsinin bir növüdə sığortalananın yaş həddində asılı olaraq onun fərqli risk qruplarına daxil edilərək, fərqli müqavilələrin bağlanmasının mümkünlüyüdür:

- Körpə və 3 yaşınadək uşaqlar – yüksək risk qrupu
- 3-12 yaş uşaqlar – orta risk qrupu
- 12-65 yaş – aşağı risk qrupu
- 65-79yaş – orta risk qrupu
- 80 yaş və üzəri – yüksək risk qrupu.

Bu göstəricilər yaşanılan və səyahət ediləcək ölkələr üzrə bir-birindən tamamilə fərqlənə bilər.

Sığortalanmanın məbləği və göstəriciləri səyahət olunan ölkələr üzrə fərqləndirilir. Beləki əsasən təsnifləşdirmə inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan, habelə yüksək riskli ölkələr kimi aparılır. Bu zaman baş vermiş bədbəxt hadisələr üzrə ödənişlərdə qruplara görə fərqləndirilmiş olur.

Eyni zamanda, hər kəsin öz şəxsiyyəti ilə bağlı əmlak mənafeyinin müdafiəsi hüququ vardır, yəni. fərdi sığortası olan sığortalı eyni zamanda sığortalı ola bilər.

1.3. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizm sığortasının tətbiqinin əsasları

Ötən əsrin sonlarında tüğyan edən beynəlxalq və regional dəyişikliklər mənfur düşmənlərimizin uzun tarixi köklərə söykənən əsassız ərazi iddialarını yenidən gündəmə gətirmişdir. 1989-1993-cü illərdə torpaqlarımızın xüsusi amansızlıqla işğalı nəticəsində Azərbaycan Respublikası ərazisinin 20 faizdən çoxu üzərində faktiki olaraq nəzarəti itirdi. İşğal olunmuş torpaqlarda heç bir hüquqi qanunların fəaliyyət göstərməməsindən istifadə edən erməni vandalları hər cür oğurluq və talanlarla məşğul olaraq, qeyri-qanuni ələ keçirdikləri bu cənnət məkanı sözün əsl mənasında xarabalıqlara çevirdilər. Mövcud maddi, mədəni, irsi, infrastruktur obyektləri uzun illər ərzindən yararsız hala salınaraq məhv edilmişdir.

1994-cü ildə Bişkek Protokolu imzalanmış və bununlada atəşkəs elan edilmişdir. Protokoldan sonra Ermənistan Respublikası ilə torpaqlarımızın sülh yolu vasitəsilə qaytarılması üçün müxtəlif beynəlxalq strukturlar çərçivəsində uzunmüddətli diplomatik danışıqlar aparılmışdırdı. BMT Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən işğalçı qüvvələrin ərazilərdən qeyd-şərtsiz çıxarılmasını təmin edən qərarlar verilmişdir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq münaqişə həll olunmadan illərlə davam etmişdir.

Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin atəşkəs rejimini kobud şəkildə pozmasına cavab olaraq 27 sentyabr 2020-ci il tarixində Azərbaycan Silahlı Qüvvələri erməni

təxribatlarının qarşısını almaq üçün əks-hücum əməliyyatlarına başladılar. Respublika ərazisində qısa müddətdə hərbi vəziyyət elan edildi. Azərbaycan Ordusunun sarsıdıcı zərbələrinə tab gətirə bilməyən təcavüzkar ölkənin ordusunun müdafiə xətti ən qısa müddətdə darmadağın edildi. Döyüş əməliyyatları zamanı ali baş komandanın başçılığı ilə müzəffər ordumuz tərəfindən ümumilikdə uzun illər işğal altında olan 300-ə yaxın yaşayış məntəqəsini azad etdi (https://www.karabakh.center/az).

Cədvəl 3: 2021-ci ilin əvvəlinə işğaldan azad edilmiş iqtisadi və inzibati rayonlarının ərazisi

İqtisadi və inzibati şəhər və rayonların adları	Ərazi, min kv.km[1)]	Əhalinin sayı, min nəfər	Əhalinin sıxlığı (1 kv. km, nəfər)
Azərbaycan Respublikası	**86,6**	**10119,1**	**117**
Qarabağ iqtisadi rayonu - cəmi	**8,99**	**904,5**	**101**
o cümlədən:			
Xankəndi şəhəri	0,01	55,9	6988
Ağcabədi rayonu	1,76	137,5	78
Ağdam rayonu	1,15	205,1	178
Bərdə rayonu	0,95	158,2	167
Füzuli rayonu	1,39	134,7	97
Xocalı rayonu	1,00	29,0	29
Xocavənd rayonu	1,46	44,2	30
Şuşa rayonu	0,31	34,9	113
Tərtər rayonu	0,96	105,0	109
Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu-cəmi	**7,47**	**343,5**	**46**
o cümlədən:			
Cəbrayıl rayonu	1,05	82,2	78
Kəlbəcər rayonu	3,05	94,7	31
Qubadlı rayonu	0,80	41,9	52
Laçın rayonu	1,84	79,2	43
Zəngilan rayonu	0,73	45,5	62

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet saytı. https://www.stat.gov.az/

Qeyd: 07 iyul 2021-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə dəyişiklik edilmişdir.

Noyabr ayının 10-da imzalanmış üç tərəfli bəyanat müharibənin bitməsi, Azərbaycan tərəfinin şanlı qələbəsi kimi tarixə düşmüş oldu.

Uzun illərdir baxımsızlıq hökm sürən bu ərazilərin canlandırılması həm dövlətin, həm də sahibkarların qarşısında böyük vəzifə və məsuliyyət qoymuş olur,

işğaldan azad edilən torpaqlarımızda iqtisadi fəaliyyətin bərpa olunması zərurətə çevrilir (https://www.virtualkarabakh.az).

Milli iqtisadiyyatın ən prioritet sahələrindən biri olaraq ölkəmiz üçün turizm sektoru mühum rola malikdir. Onun canlanması dövlət tərəfindən qəbul olunan müxtəlif inkişaf proqramları vasitəsi ilə həyata keçirilir. Ermənistan Respublikasının başçılığı ilə ölkəmizə qarşı olan hərbi təcavüz nəticəsində ümumilikdə 1,7 milyon hektar ərazisi işğal olunmuşdur.

Uzun illərdir diqqət edilməyən bu ərazilərin canlandırılması dövlətin və sahibkarların qarşısında çox böyük vəzifə və məsuliyyət qoyur. Əvvəllər nəzarətdə olmayan işğaldan azad edilmiş torpaqlarımızda iqtisadi aktivliyi bərpa edilməsi vacib məsələlərdəndir.

Təbii ki, təxminən 30 illik erməni işğalı Azərbaycanın cənnət bölgəsi olan bu ərazilərin mədəni irsinə böyük ziyan vurdu. Bir çox abidələr məhv edildi, qoruqlara və meşələrə ziyan dəydi. Vəhşi münasibət, işğaldan azad edilmiş ərazilərin memarlıq şah əsərlərinin və təbii müxtəlifliyinin küfrlə məhv edilməsi erməni təcavüzkarlarının bütün əsas təbiətini təcəssüm etdirir (https://www.karabakh.center/az).

İşğal nəticəsində iqtisadiyyatın bütün digər sahələrinə olduğu kimi turizm sahəsinədə külli miqdarda ziyan dəymişdir. Mövcud infrastruktur tamamilə dağıdılmış və ya yararsız hala salınmışdır. Beləki, ötən işğal illəri ərzində turizm sektoru üçün perspektivə malik aşağıdakı obyektlər erməni vandalları tərəfindən dağıdılmışdır:

Cədvəl 4: Uzun illər erməni işğalı nəticəsində dilbər güşələrimizdə dağıdılan obyektlərin statistikası

❖ Yaşayış məntəqələri – 900
❖ Evlər – 130939
❖ İctimai binalar – 7000
❖ Məktəblər – 1025
❖ Uşaq bağçaları – 855
❖ Səhiyyə ocaqları – 798
❖ Kitabxanalar – 927
❖ Məscidlər və məbədlər – 53
❖ Tarixi abidələr, muzeylər və yerlər – 473
❖ Muzey eksponatları – 40000
❖ Sənaye və kənd təsərrüfatı obyektləri – 2389
❖ Avtomobil yolları - 5198 km
❖ Körpülər - 348
❖ Su xətləri - 7568 km
❖ Qaz xətləri - 2000 km
❖ Elektrik xətləri - 76940 km
❖ Meşələr - 280000 ha
❖ Məhsuldar torpaqlar - 1000000 ha
❖ İrriqasiya sistemləri - 1200 km

Mənbə: http://www.xocalininsesi.info/

Bütün Azərbaycan kimi işğaldan azad edilmiş ərazilər də çox qədim tarixə malikdir. Bura tarixi, maddi və mədəni abidələri ilə məhşur olan, zəngin ədəbiyyatı, sənəti, musiqi mədəniyyətinə malik olan bir regiondur. Regionda bir sıra turizm istiqamətləri üzrə fəaliyyətlərin təşkili iqtisadi cəhətdən əlverişli olacaqdır (Faiq İsmayılov, 2016. s 8).

Cədvəl 5: 2019-cu ilin sonuna Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş şəhər və rayonları üzrə dövlətin mühafizəsində olan daşınmaz tarixi-mədəniyyət abidələrinin əhəmiyyətinə görə bölgüsü

Şəhər və rayonlar	Dünya əhəmiyyətli		Ölkə əhəmiyyətli			Yerli əhəmiyyətli			
	Arxeoloji	Memarlıq	Arxeoloji	Memarlıq	Bağ-park, monumental və xatirə abidələri	Arxeoloji	Memarlıq	Bağ-park, monumental və xatirə abidələri	Sənət abidələri
Azərbaycan	80	21	1671	387	87	799	2678	136	177
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu-cəmi	8	4	161	93	-	14	292	16	1
O cümlədən									
Cəbrayıl	1	2	16	-	-	9	12	2	1
Füzuli	2	-	14	4	-	-	43	2	-
Ağdam	3	1	96	3	-	4	34	4	-
Tərtər	1	-	15	-	-	-	-	-	-
Xocalı	1	-	12	15	-	-	-	-	-
Şuşa	-	1	5	44	-	-	155	5	-
Xocavənd	-	-	3	27	-	-	40	1	-
Xankəndi	-	-	-	-	-	-	1	2	-
Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu-cəmi	-	2	27	27	-	9	97	7	16
O cümlədən									
Kəlbəcər	-	2	5	14	-	2	22	1	5
Laçın	-	-	8	3	-	3	47	3	9
Qubadlı	-	-	11	5	-	-	22	2	2
Zəngilan	-	-	3	5	-	4	6	1	-

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet saytı. https://www.stat.gov.az/

Qeyd: 07 iyul 2021-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə dəyişiklik edilmişdir.

Turizmin inkişafının əsas istiqamətləri və iqtisadi potensialın gücləndirilməsində iştirakı istehlakçı seqmenti ilə yanaşı, sosial-demoqrafik xüsusiyyətlərlə də müəyyən edilir. Turizmin inkişafı həm də turizmə müasir yanaşma, həyat səviyyəsi və cəmiyyətin dünyəvi təbiəti ilə müəyyən edilir. Turizm dünyanın ən sürətlə inkişaf edən sahəsidir. Dünyada baş verən digər proseslərlə

birlikdə: insanların, kapitalın, texnologiyanın beynəlxalq miqrasiyası, turizmin inkişafını hər il genişləndirir.

İşğaldan azad edilmiş hər bir ərazinin nəhəng turizm potensialı var və azad edilmiş ərazilərdə itirilmiş infrastruktur kommunikasiyalarının bərpası ilə turizmin inkişafı da daxil olmaqla biznes üçün əlverişli şəraitin yaradılacağı gözlənilir.

Prezident İlham Əliyev 2020-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına həsr olunmuş videokonfrans zamanı öz nitqində bildirmişdir ki, Qarabağ bölgəsi turizm üçün çox zəngin potensiala malikdir. Buna görə də, burada turizm marşrutları turizm sektoru inkişaf edə biləcək şəkildə dizayn edilməlidir. Bu bölgələrə qayıtdıqdan sonra dayanmağa vaxt olmayacaq. Pandemiyadan sonra bərpa olunacaq beynəlxalq turizm sərgiləri Qarabağ bölgəsinin turizm potensialını, turizm marşrutlarını, tarixi abidələri və beynəlxalq turizmi nümayiş etdirmək üçün bir fürsət olacaqdır.

Qarabağ bölgəsinin çox zəngin, füsunkar, bənzərsiz təbiətə və tarixi abidələrə malik olduğunu nəzərə alsaq, əminəm ki, bura Azərbaycanda əsas turizm mənbəyi olacaqdır (Prezident İlham Əliyevin nitqindən, 2020).

İşğaldan azad olunmuş ərazilərin belə yüksək turizm potensialının olması burada turizm sığortasının təşkili məsələsini də gündəmə gətirmiş olur. İstər daxili, istərsə də xarici turistlərin səbrsizliklə buraya səfər etmək istədiklərini nəzərə alsaq, mövcud risklərin təhlil edilməsi vacib amilə çevrilmiş olur.

İlk öncə burada tətbiq olunacaq turizm sığortasının turizmin növləri üzrə ayrılmasını nəzərə almaq lazımdır. Çünki fərqli turizm növləri fərqli risklər və hadisələrin mövcudluğunu ehtiva etmiş olur.

Cədvəl 6: Turizmin təsnifatı

Təsnifat prinsipi	Turizmin növü
Səyahətin coğrafiyası	Daxili Xarici(beynəlxalq)
Maliyyə mənbəyi	Kommersiya Sosial
Nəqliyyat növü	Atla Velosipedlə Avtoturizm Dəmir yolu iə Dənizlə Çayla Aviasiya ilə Qarışıq
İştirakçıların sayı	İndividual Ailəvi Qruqla
Təşkilatlanma formasına görə	Təşkilatlanmış Təşkilatlanmamış(spontan)

Mənbə: Hüseynov İ., Əfəndiyev N. (2007) əldə edilən məlumatlara əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Regionun müxtəlif turizm istiqamətləri üzrə potensialı çox yüksəkdir. Təhlillər vasitəsilə bir neçə istiqaməti nəzərdən keçirək.

Yüksək potensiala malik turizm istiqamətlərdən biri də termal turizmdir. Bu turizm istiqaməti xəstələrin sağlamlıqları üçün geotermal bulaqlardan yararlana bildiyi, həmçinin cəlbedici yerlərdə istirahət edə biləcəyi müalicəvi turizm növüdür. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin mütləq əksəriyyətində çoxlu mineral suların olması turizmin bu növünün inkişafına imkan verəcək (https://www.azerbaijan.az).

İnkişaf etdirilməsi Qarabağ və ətraf ərzilər üçün böyük potensiala malik olan turizm istiqamətlərindən biri də, eko turizmdir. Son illərdə hər zamankindən daha çox insan təkrar emala, plastikdən istifadəni azaltmağa, yerli məhsulları satın almağa və daha yaxşı qidalanmağa, enerji və suya qənaət etməyə və ümumiyyətlə ekoloji cəhətdən təmiz elementləri gündəlik həyatlarına daxil etməyə çalışır.

Qeyd edək ki, Qarabağın və işğaldan azad edilmiş ətraf ərazilərin əlverişli iqlimi və relyefi sayəsində ekoloji, dağ, qış, ekstremal və sağlamlıq turizminə qədər müxtəlif turizm növlərini inkişaf etdirmək mümkündür.

İstər qış, istərsə də dağ-ekstremal turizm növünün inkişafı üçün işğaldan azad edilmiş regionlarda böyük potensial vardır. Bu növ turizmin ölkəmizdə son illərdə

inkişafı və turistlərin marağı mövcud sahənin iqtisadi cəhətdən də rentabelli olacağını söyləməyə imkan verir.

Qarşıda duran prioritetlərin həyata keçirilməsi və turistlərin bu bölgəyə cəlb edilməsi, səyahətin təhlükəsizliyinin təminatı olaraq turizm sığortasının çıxış edəcəyini söyləmək olar. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə sığortalanmanın vacibliyini göstərən bir sıra səbəblər var:

- Müxtəlif ekstremal turizm istiqamətləri üzrə potensialın olması;
- Post müharibə və bərpa dövrünün yaşanması;
- Mənfur düşmənlərimizin illərlə talançılıq və soyunçuluq siyasəti;
- Ərazilərin minalanması;
- Düşmən tərəfində diversiya və terrorçuluğa təşəbbüslərin olması.

Bir sözlə, mövcud problemlərin aradan qaldırılması işğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizmin və turizm sığortası üzrə dövlət siyasətinin tətbiqi ən vacib məsələlərdən biridir. Turizm sığortası sahəsində dövlət siyasətinin əsas məqsədi müasir şərtlərə və beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq tənzimləmə bazasının təkmilləşdirilməsidir. Eyni zamanda əlavə qanunvericilik aktlarının qəbulu və tətbiq edilməsi zəruridir.

II FƏSİL. TURİZM SIĞORTASININ İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRİN İNKİŞAFINDA ROLU

2.1. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizm sığortasının formalaşdırılmasının mexanizmləri

İqtisadiyyatın, elm və texnikanın ayrı-ayrı sahələrinin inkişafı ilə daha çox müxtəlif həyat vəziyyətləri üçün müəyyən qoruyucu mexanizmlərin yaradılmasına artan ehtiyac var. Bəzən bu müdafiə mexanizmləri güllələrdən qoruyan bədən zirehləri kimi bəzi xüsusi fiziki əşyalar, və ya küləkdən qoruyan pəncərə şüşəsi ola bilər. Ancaq bu mexanizmlər həmişə tab gətirə bilməyə və onlara görə bir sıra itkilərə yol aça bilər. müxtəlif sferada olan sahibkarlar bu itkiləri çox vaxt kompensasiya edə bilmir. Bunun üçün sığorta icad edilmişdir, hər hansı gözlənilməz hallar baş verdikdə fiziki və hüquqi şəxslərin müxtəlif risklərdən müdafiəsi onun əsas vəzifələrindən biridir.

Bir çox ölkələrin sərhədləri elm və texnikanın inkişafı ilə səyahətçilərə açıldığı üçün dünya turizmi aktiv şəkildə inkişaf etdirməyə başladı, turistlərin sayı getdikcə artdı. Əvvəllər səyahət sığortası çox nadir hallarda istifadə olunurdu, məsələn, səyahət edənlər üçün həyat və sağlamlıq sığortası xüsusilə təhlükəli ərazilər və ya ekstremal turizm növlərində tətbiq oluna bilərdi. Bununla belə, son zamanlar səyahət sənayesi mütəxəssisləri kömək üçün getdikcə daha çox sığortaçılara müraciət edirlər. Hazırda turizm sahəsində bir neçə əsas sığorta növü mövcuddur (Толкачева О.П., s 156).

Sığorta obyektinə görə ən çox istifadə olunanları aşağıdakı növlərə bölmək olar:

- Vətəndaşların (turistlərin) risk sığortası;
- Turizm təşkilatlarının risk sığortası.

Aydın məsələdir ki, bunlar turizm sənayesində baza sığorta növləri kimi qəbul oluna bilər. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizm sığortasının formalaşdırılmasının mexanizmləri tərtib olunarkən ilk öncəbu baza növlər tələb olaraq qoyulmalıdır.

Bu sığorta növləri könüllü və icbari şəkildə həyata keçirilə bilər, sğorta hadisəsi nəticəsində iki hal həyata keçiriləcəkdir:

1. Kompensasiya
2. Xidmət (yardım).

Kompensasiya sığortası səyahətçinin ödənişini təmin edir. Bu zaman bütün xərclər və onların ödənilməsi yalnız öz ərazilərinə qayıtdıqdan sonra həyata keçirilir ki, bu da bir qayda olaraq əlverişsizdir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizm sığortasının formalaşdırılmasının mexanizmləri hazırlanərkən məhz bu faktın nəzərə alınması turistlər üçün bu regionun əhəmiyyətini artıra bilər.

Xidməti səyahət sığortası ilə müqavilə bağlandıqda turistin sığorta şirkətinin göstərilən dispetçer xidmətlərindən birinə zəng etməsi kifayətdir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizm sığortasının formalaşdırılmasının mexanizmləri tərtib olunarkən mövcud risklər üzrə turizm sığorta növlərinin qruplaşdırılması vacibdir. Vətəndaşların (turistlərin) sığortasına işğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizm sığortasını formalaşdırarkən aşağıdakı növlər daxil edilməlidir:

1. Turist sığortası. Bu sığorta növü ilk növbədə demək olar ki, hər kəs üçün məcburi hala gələn səyahət edən turistlərin sağlamlıq sığortasıdır. Fakt budur ki, hazırda bütün ölkələr bu siyasəti tələb etmir. Lakin işğaldan azad edilmiş ərazilərdə turistlər üçün hələ bir müddət yüksək riskə malik ərazilər olaraq qalacağını nəzərə alsaq, səyahətçilərə bu növ sığortanın istifadəsini tətbiq etmək labüddür.

Ölkəmizdə daxili turizmdə sığortanın olmaması, xarici turizmdə isə pərakəndə olması işğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizm sığortasının formalaşdırılmasında mövcud əngəllərdəndir. Ancaq gələcəkdə heç bir turizm agentliyi bu siyasət olmadan işğaldan azad edilmiş ərazilərdə turist göndərməsə tez bir zamanda düzgün mexanizm qurmaq mümkün olacaqdır.

Dünyada bu növ sığorta xidmətlərində aşağıdakı müavinət növləri tətbiq olunur:

- təcili tibbi yardımın göstərilməsi;

- dərman vasitələrinin alınması;
- xəstənin daşınması;
- meyitin repatriasiyası.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizm sığortasının formalaşdırılmasının mexanizmləri tərtib olunarkən sığorta müavinətinin dəyəri sığorta məbləğindən, burada qalma zamanından asılı olacaq və səfərin müddətindən asılı olaraq tarifləşdirilə bilər. Orta hesabla sığortanın qiymətinin eyni olması onun turist hesabına ödənilməsinə səbəb olmuş ola bilər.

2. Turist əmlakının sığortası. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizm sığortasının formalaşdırılmasının mexanizmləri tərtib olunarkən bu sığorta müqaviləsini turistin özü ödəyə, könüllü həyata keçirilə və hamıya şamil edə bilər. Sığortanın dəyəri yenə də səfər müddətindən, sığorta məbləğindən asılı olub, müqavilənin bağlanması zamanı səyahətçi tərəfindən seçilə bilər, lakin baqajın dəyərindən artıq ola bilməz. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin uzun müddət riskli olaraq qalması bu növ sığortanın tətbiqini vacib edir.

3. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə turistlərin məsuliyyətinin sığortası. Bu siyasət turistlərin mülki məsuliyyətini qorumaq üçün nəzərdə tutulub . Eyni zamanda, "yaşıl kart" üçün etibarlıdır (Толкачева О.П., 2011, s 156).

4. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə turistlərin bədbəxt hadisələrdən sığortası. Bu sığorta səyahət sığortası növü ilə oxşardır. Əsas fərq sığorta hadisəsinin müəyyən olmasıdır. Bu halda sığorta məbləğləri aşağıdakı növ xidmətlərin xərclərini ödəyə bilər:

- Müalicə;
- Dərman vasitələrinin alınması;
- Xəstənin daşınması;
- Meyitin repatriasiyası.

5. Səyahətin ləğvi sığortası. Həm də kifayət qədər yayılmış sığorta növüdür, səfərin ləğv ilə bağlı xərcləri kompensasiya etməyə imkan verir. Nəzərə alsaq ki, işğaldan azad edilmiş ərazilər uzun müddət yüksək riskli ərazilər qrupuna aid

ediləcək bu növ sığortanın mexanizmə daxil edilməsinə çalışılmalıdır. Sığorta hadisələrinə daxildir:

- sığortalının və ya onun yaxın qohumlarının ölümü və ya xəstəliyi, xəsarət alması(arvad, ər, ata, ana, uşaqlar, qardaşlar, yaxın qohum);
- sığorta olunanın məhkəmə icraatında məcburi iştirakı, müqavilənin qüvvədə olduğu müddətdə məhkəmə qərarının olması;
- sığorta müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddət ərzində yaranan yanğın nəticəsində sığortalının əmlakının zədələnməsi və ya itməsi;
- sığorta olunanın müddətli hərbi xidmətə və ya hərbi təlimə çağırılması;
- sığorta olunanın xəstəliyə görə vaxtından əvvəl qayıtması və ya yaxın qohumların ölümü;
- hərbi komissarlıqdan çağırış vərəqəsinin alınması və.s.

Sığortalanma zamanı səfərin ləğvi ilə əlaqədar xərclərin ödənilməsi mexanizminə aid edilir:

- səyahət sənədlərinin ləğvi ilə bağlı itkiləri kompensasiya etmək;
- bron edilmiş otağın ləğvi ilə bağlı itkilərin ödənilməsi üçün və habelə müqavilə ilə nəzərdə tutulmuş və haqqı ödənilən digər turizm xidmətlərini kompensasiya etmək (Камышанова Е.А. 2008, s, 10).

Turoperatorların işğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizm sığortasının formalaşdırılmasının mexanizmləri tərtib olunarkən öhdəliklərinin yerinə yetirilməməsinə görə məsuliyyət sığortasının xüsusiyyətləri və turizm məhsulunun satışı müqaviləsi üzrə öhdəliklərin lazımınca yerinə yetirilməməsi də nəzərə alınaraq qeyd edilməlir:

- mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq öz riskinin sığortalanması müqavilənin yerinə yetirilməməsi / lazımınca yerinə yetirilməməsi üçün sığortalı (turoperator) tərəfindən öz hesabına məsuliyyət daşımalı;
- mülki məsuliyyətin sığortası müqaviləsinə vaxtından əvvəl xitam verilə bilməz;
- sığorta müqaviləsində françayzinqin yaradılması nəzərdə tutulmur.

Ancaq bütün qeyd olunanlardan əlavə olaraq işğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizm sığortasının formalaşdırılmasının mexanizmləri tərtib olunarkən turistlərin mənafelərinin dövlət tərəfindən qorunması üçün müəyyən tədbirlər görülməsi də nəzərə alənmalıdır. Bu tədbirlər ümumi olaraq aşağıdakı halları əhatə edə bilər:

- sığorta məbləği iddia edilən bütün zərərləri ödəməyə kifayət etmədikdə;
- turistlər dəymiş bütün ziyanı sübut edə bilmədikdə;
- itkilərin ödənilməsi üçün çox mürəkkəb prosedur olduqda;
- gəliş ölkəsində həlli mümkün olmayan problemlər.

Beləliklə, hələki gələcəkdə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə bir sıra turizm sığortası xidmətləri bazarının inkişaf etməməsi üçün müxtəlif obyektiv səbəblər mövcuddur:

- turizm sığortası sahəsində qanunvericilik bazasının demək olar ki, olmaması;
- turizm xidmətləri bazarının mükəmməl olmaması;
- ölkə daxili turizmdə qoruyucu mexanizmlərin olmaması.

Turizm sığortasının olmaması İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizmin gələcək inkişafına mənfi təsir göstərən amillərdən olacaqdır. Bununla əlaqədar hökumətin qarşısında duran əsas vəzifələr bunlardır:

1) turizm sahəsində qanunvericilik bazasının daha da təkmilləşdirilməsi və turizm sığortasının tətbiqinin məcburiliyi;
2) turizm müəssisələrinin sferanın optimallaşdırılması proseslərinə fəal cəlb edilməsi, dövlət-özəl tərəfdaşlığın yaradılması yolu ilə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizmin inkişaf etdirilməsi;
3) həm ölkə daxili, həm də xaricdən gələn turistlər üçün qoruyucu mexanizmlərin yaradılması;
4) turizm sığortası iştirakçılarının, sənaye müəssisələri, dövlət və sığorta şirkətləri fondlarının stabilləşməsinin formalaşması mexanizmlərinin işlənib hazırlanması (Камышанова Е.А. 2008.s, 12).

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizm üzrə bu fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi hər iki tərəfdən ciddi səylər tələb edəcəkdir. Dövlət və sahibkarlar tərəfindən də bu proses kifayət qədər uzun zaman və fəaliyyət tələb etsə də, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizmin mükəmməl formalaşdırılması və daha rentabelli olmasına səbəb olacaqdır.

Təklif olunan tədbirlərin həyata keçirilməsi istiqamətlərindən biri də işğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizm sahəsində özünütənzimləyən təşkilatların yaradılmasıdır.

2.2. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə tətbiq olunacaq turizm sığorta qaydalarının təhlili

Bu gün turistlərin və turoperatorların sığorta müdafiəsi sahəsində hüquqi və iqtisadi xarakterli çoxsaylı problemlər vardır. Turizm sektorunun sıçrayışlı inkişafını vəd edən işğaldan azad edilmiş ərazilərin potensialı bu problemi və onun həlli üzrə bır sıra qaydalar toplusunun təhlilini aktual edir.

Turoperatorların məsuliyyət sığortası mövzusu ölkəmiz üçün yenidir və buna görə də bütövlükdə sığorta bazarı və turistlər çoxsaylı çətinliklərlə üzləşə bilər. Bunlar təkcə Qanunun müddəalarına uyğun gəlməməsi ilə, xüsusən də sığorta hadisəsi sığortaçının qəsdən hərəkətləri nəticəsində baş vermiş olsa belə, Qanunun sığortaçının məsuliyyətini nəzərdə tutması ilə bağlıdır. Turoperator və ya turagent və qanun, əksinə, imperativ norma sığortalının və faydalanan şəxsin niyyəti ilə sığortaçının məsuliyyətini istisna edir. Pərakəndə şəkildə aparılan fəaliyyət qaydaların tətbiq olunmaması ilə praktikada bu, aşağıdakıları ifadə edəcədir:

- Vicdansız turoperatorların qəsdən hərəkətlərindən əziyyət çəkən insanlar sığortaçılara müraciət edəcəklər.
- Sığortaçı itkiləri ödəməyə razı olarsa, vergi orqanlarının bu ödənişləri sığorta ödənişi kimi tanımayacağı və tamamilə haqlı olaraq xalis gəlir hesabına ödəməsini tələb etmə riski ilə qarşılaşacaqdır.

- Sığorta şirkəti (turistlər hüquqi şəxs tərəfindən göndərilibsə) və vətəndaş da vergi məqsədləri üçün sığorta ödənişlərinin tanınmasında oxşar problemlərlə üzləşəcəkdir.

Bazarın hələ tam hiss etmədiyi ikinci mühüm məqam isə odur ki, “Turizm fəaliyyətinin əsasları haqqında” Qanun elə qurulub ki, sığortaçının bir sığorta hadisəsi üzrə məsuliyyət limiti olmasın. Sığorta məbləği tükəndikdə və ya azaldıqda, sığorta məbləğinin bir ay ərzində bərpası qanunda nəzərdə tutulub. Ancaq digər tərəfdən, bir hadisə ilə bağlı heç bir məhdudiyyət yoxdur (Ə.Q.Əlirzayev, 2010, s 87).

Növbəti məqam “Turizm fəaliyyətinin əsasları haqqında” Qanunda işğaldan azad olunmuş ərazilərdə tətbiq olunacaq turizm sığorta qaydalarının bir sıra mühüm şərtlərin ciddi şəkildə müəyyən edilməsindən, o cümlədən sığorta müqaviləsində bu qanunda müəyyən edilmiş maliyyə təminatının məbləğinin göstərilməli olmasından gedir. Sığorta müqaviləsində başqa məbləğ göstərmək mümkün deyil, o vaxtdan formal əsaslarla müqavilə etibarsız sayılmış olmuş olacaq.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə tətbiq olunacaq turizm sığorta qaydalarının turoperatorların sığortası sahəsində bir sıra problemlər sığorta müqaviləsinin bank təminatına münasibətdə alternativ, rəqabət aparan alət olması ilə bağlıdır. Zəmanət məsələləri o qədər də sadə deyil və bu problem səyahət sığortasından çox kənara çıxır.

Formal olaraq mövcud bütün qaydalarda, zəmanətin verilməsi lisenziyaya ayrıca sığorta fəaliyyəti növünün daxil edilməsini tələb etmir, lakin bütün bunlardan sonra sığortaçı öz üzərinə öhdəlik götürür, bu isə o deməkdir ki, bu öhdəlik üzrə bəzi aktivlər formalaşmalıdır, əks halda o, maliyyə cəhətdən müflis olmaq təhlükəsilə üzləşə bilər.

Turizm qlobal bir fenomen kimi bu gün həm iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə öz sürətli inkişafını tapır. Turizmin formalaşması cəmiyyətin inkişafı ilə eyni vaxtda baş verir, yəni insanların istək və ehtiyacları ilə əvvəlcədən müəyyənləşir. Buna görə də turizm sektorunun

keyfiyyətcə inkişafı üçün onun tərkib hissələrinin elementləri ilə onun inkişafında dominant rola malik olan amillər arasında sıx əlaqənin müəyyən edilməsi üçün turizm anlayışına kompleks, sistemli yanaşma tələb olunur.

Nəzərə almaq lazımdır ki, turizm təkcə sosial-mədəni deyil, həm də iqtisadi amilləri əhatə edir. Bu gün turizm dünyanın ümumi daxili məhsulunun 10%-ə qədərini tutan güclü qlobal sənayeyə çevrilib, buraya nəhəng işçi kütlələri, əsas vəsaitlər cəlb olunub, iri kapital cəlb olunub. Bu, böyük biznes, böyük pul və ciddi qlobal siyasətdir.

Bunun əsasında belə nəticəyə gəlmək olar ki, "turizm" anlayışı ümumi qəbul edilən anlayışdan daha genişdir.

Turizm sisteminə münasibətdə deyə bilərik ki, bu, turizm sektorunda baş verən münasibətlərin və hadisələrin məcmusu və birliyidir. Turizm sistemi iki alt sistemə əsaslanır:

- turizmin subyekti
- turizmin obyekti.

Turizmin inkişafına mənfi təsir göstərən məhdudlaşdırıcı amillərə aşağıdakılar daxildir:

- böhranlar;
- iqtisadiyyatın militarizasiyası;
- xarici borcun artması;
- siyasi qeyri-sabitlik;
- istehlak mallarının qiymətlərinin artması;
- işsizlik;
- tətillər;
- ekoloji problemlər;
- turizm şirkətlərinin müflisləşməsi;
- turistlərin rəsmiləşdirilməsinin sərtləşdirilməsi;
- turizmin azaldılması;
- valyuta mübadiləsi kvotaları;

- turizm agentliklərinin öz öhdəliklərini yerinə yetirməməsi və s (Тюрин А.. 2015, s 121).

Turizmdə sığortanın həyata keçirilməsi qaydalarında sığortaçıların rolu son dərəcə vacibdir, çünki turistlərin həyat və sağlamlıq sığortası üzrə böyük təcrübəyə malikdirlər, müvafiq olaraq şirkətlərdə qanun layihəsi çərçivəsində məhsul hazırlaya bilən mütəxəssislər var və onlar da turoperatorlarla işləmək daha çox maraqlıdırlar. Bu və ya digər zərərin ödənilməsi sığorta şirkətlərinin işidir. Ona görə də sığorta bazarının nümayəndələri turoperatorların məsuliyyətini öz üzərinə götürürlər (F.İ.Qurbanov, 2007).

Bank zəmanəti və ya mülki məsuliyyətin sığortası formasında turoperator fəaliyyətinin maliyyə təminatı mexanizmi istehlakçıların hüquqlarını qorumaq üçün nəzərdə tutulub.

Beləliklə, belə qənaətə gəlmək olar ki, İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə tətbiq olunacaq turizm sığorta qaydalarının təhlili və hazırlanması aparılarkən hazırda turoperatorların sığortasında xeyli problemlərin varlığı nəzərə alınmalıdır. Buna baxmayaraq, şübhəsiz ki, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə bərpa və yenidən qurma işləri turizm sənayesi bazarında müəyyən dəyişikliklərin baş verməsinə səbəb olacaq (Гвозденко А. А 2010, s 97).

Bu sığorta növü qanuni olaraq tətbiqi ölkədə həm də turizm sənayesinin sığorta bazarında yeni oyunçuların meydana çıxmasına imkan verəcək. Bu proseslər öz növbəsində işğaldan azad olunmuş əraziləri istər daxili turistlər, istərsə də xarici turistlər üçün cəlbedici edəcəkdir.

2.3. Turizm sığortası üzrə mövcud xarici təcrübənin öyrənilməsi

Xarici ölkələrin turizm sığorta bazarı daha dolğun və uzunmüddətlidir, hal-hazırda bizim ölkə sığortanın mövcudluq tarixi və maraqların qorunması üçün ilkin mərhələni adlamaqdadır. Dünya praktikasını öyrənmək, səyahət sığortasının tətbiqi, şübhəsiz ki, səyahət sığortasının seqmentinin inkişafı üçün faydalı və aktual olacaqdır.

Avropa təşkilatı dövlətlərinin qanunvericilik aktlarında turistin öhdəliyinin məcburi maliyyə təminatı haqqında müddəalar çoxdan var.

13 iyun 1990-cı ildə Avropa Birliyi çərçivəsində Direktiv qəbul edildi, bu direktiv turist xidmətlərinin istehlakçısı ilə müqavilə bağlamış turist xidmətlərinin təşkilatçısını və ya satıcısını"İstehlakçı tərəfindən ödənilmiş pulun geri qaytarılmasını təmin edən qənaətbəxş sübut təqdim etmək, o cümlədən istehlakçının repatriasiyası ilə bağlı xərclərin təşkilatçının və/və ya satıcının müflisləşməsi (iflas) halında ödənilməsi" ilə bağlı məsələləri öhdəsinə götürməyi labüd edirdi.

Avropa dövlətlərinin turizm sığortası qanunvericiliyinin əsas anlayışları bunlardır:

- turist təşkilatlarının məsuliyyətinin sığortası müqaviləsi
- bank zəmanətləri
- etimad(etibar) hesabları,
- bank depozitləri,
- zəmanət fondları və ya zəmanətlər

Hazırda dünya turist sığortası təcrübəsində sığortaçıların fəaliyyətində illər keçdikcə güclənən universallaşma və ixtisaslaşma tendensiyanı izləmək olar. Xüsusi olaraq sığortanı həyata keçirən turizm şirkətlərinin fəaliyyəti inkişaf etmiş ölkələrdə geniş yayılmışdır.

Sığorta təşkilatının bu modeli turistlərin maraqlarının qorunmasını, yüksək keyfiyyətli xidmətlər göstərməyə imkanın verilməsini və iştirakçıları arasında daha güclü və davamlı əlaqələr qurulmasını təmin edir.

Belə şirkətlərə misal olaraqsəyahət sığortası və səyahət yardımı üzrə ixtisaslaşmış Mondial Assistance Group (Fransa) göstərilə bilər. 2011-ci ildə şirkətin gəliri 2,054 milyon avro (əvvəlki ilə nisbətən +8,5%), xalis mənfəət isə - 62,3 milyon avro təşkil edib.

Şirkətin işçi heyəti 10920 nəfərdir. Şirkət 2000-ci ildə təsis edilib və 5 qitədə 29 ölkədə ofisləri var (http://unwto.org/).

Seven Corners Inc şirkəti 1993-cü ildə yaradılmışdır, Şimali Amerikada turistlərə sığorta xidmətlərinin göstərilməsi və təklif edilməsi üzrə ixtisaslaşmışdır. Şirkət müştərilərə hərtərəfli sağlamlıq sığortası, minlərlə şəbəkəyə giriş, beynəlxalq xəstəxanalar, turistlər üçün daimi mühafizə təklif edir.

Böyük Britaniyada ən böyük ixtisaslaşmış səyahət sığortası və təcili yardımın göstərilməsi üzrə sığorta şirkəti Travel Guard 1982-ci ildə yaradılmışdır.

Xarici ölkələrdə turizm üzrə sığorta xidmətlərinin siyahısı çoxşaxəlidir. Şirkətin xaricə səyahət edənlər üçün sığortanın əhatə etdiyi ən ümumi riskləri bunlardır:

- tibbi (təcili və stasionar yardım), o cümlədən stomatoloji xərclər;
- evakuasiya (tibbi evakuasiya, repatriasiya);
- səfərin ləğvi / dayandırılması;
- qəza;
- gediş gecikməsi;
- itirilmiş, oğurlanmış və ya zədələnmiş baqaj, şəxsi əşyalar və ya səyahət biletləri
- sənədləri;
- hüquqi yardım;
- avtomobil icarəsi ilə bağlı risklər;
- ekstrimal idman növləri;
- təbii fəlakətlər;
- Terror aktı;
- turist oğurluğu və.s.

İstisnalara aşağıdakılar daxildir:

- əvvəllər mövcud olan xəstəlik, zədə.
- alkoqol və ya narkotik istifadəsi nəticəsində yaranan xəstəliklər (http://www.gks.ru).

Səyahət sığortası səyahətinizdə maliyyə sərmayəsini də sığortalayır. Adətən,

o, itirilmiş baqaj və uçuşun ləğvi kimi xərcləri əhatə edir. Məsələn, USA-ASSIST bazarda 30 illik təcrübəyə malik aparıcı şirkətdir, o, aşağıdakı səyahət sağlamlıq sığortası proqramlarını təklif edir:

- 12 500 ABŞ dollarına qədər, "aşağı qiymətli" sığorta kimi təklif olunur;
- 25.000 ABŞ dollarına qədər, beynəlxalq tibbi və təcili yardım, o cümlədən evakuasiya üçün təkliflər;
- 60.000 ABŞ dollarına qədər xaricə gedən iş adamları və turistlər üçün təklif olunur.(84 yaşa qədər insanlar üçün təflif olunur);
- uzaq məsafəyə və sağlamlıq riski yüksək olan ölkələrə səyahət edənlər üçün 150.000 ABŞ dollarına qədər sığorta təklif olunur (74 yaşa qədər insanlar üçün nəzərdə tutulub);
- 500.000 ABŞ dollarına qədər, hər bir işin xərclərini ödəmək üçün nəzərdə tutulmuşdur (69 yaşdan kiçik insanlar üçün nəzərdə tutulub).

Səyahət tibbi sığortası ilə bağlı qeyd etmək lazımdır ki, bəzi ölkələr məsələn Fransa, Almaniya bunu məcburi edir.

Belarus Respublikasında və Qazaxıstanda şəxsi səyahət sığortası yalnız müvəqqəti yaşayış ölkəsi tərəfindən tələb olunduğu hallarda məcburitətbiq edilir. Bundan əlavə, Belarus Respublikasında əsasən məcburi tibbi xidmət tətbiq edilmişdir. Bunun üçün bütün xarici vətəndaşlarla tibbi sığorta müqaviləsi olmalıdır.

Ukraynada qəza sığortası və tibbi sığorta turistin qəbul etdiyi ölkənin qanunvericiliyinin tələblərindən asılı olmayaraq həyata keçirilir. Üstəlik, turist həm də turistik agentlik vasitəsilə sığorta müqaviləsi bağlaya bilər.

Dünyanın bir çox ölkələrində tur operatorları üçün Peşəkar Məsuliyyət Sığorta Fondu yaradılmışdır. İsveçrədə, Çexiyada, Almaniyada hökumət adından belə fondlar, ictimai birliklər var.

İsveçin ən böyük səyahət sığortası şirkətlərindən biri 1920-ci ildə qurulan EVR-dir. Şirkətin filialları bütün Avropada fəaliyyət göstərir. Şirkət hər il xaricdə 2 milyon fərdi turisti, 1,5 milyon işgüzar səyahətçisini və 15 min insanı sığortalayır. Maksimum mümkün kompensasiya məbləği 25.000 İsveçrə frankıdır.

Cədvəl 7: Turizm sığortası üzrə mövcud xarici təcrübə

Ölkə	Şirkət	Xidmətin göstərilmə şərtləri	Proqramlar
İsveç	EVR	Sığorta yaşı 70-dən aşağı olan şəxsləri əhatə edir.	İllik sığorta proqramı sabit qiymətə il ərzində qeyri-məhdud sayda səfərlər üçün etibarlıdır.
			Alkoqolun təsiri nəticəsində xəsarətlər və ya kəskin xəstəliklər; planlaşdırılmış prosedurlar və onların nəticələri; 32 həftədən sonra hamiləliklə əlaqəli ağırlaşmalar olduqda sığorta ödənişləri həyata keçirilmir
Serbiya	Delta Generali	Sığorta 6 aydan 86 yaşa qədər olan yaşları əhatə edir	Proqramlar bir şəxsin, bir qrup insanın, ailənin sığortası kontekstində təqdim olunur.
Fransa	ACS	Maksimum sığorta yaşı 70 ildir.	Proqramlar səyahət ölkələri kontekstində, müvafiq şərtlər təklifi ilə təqdim olunur. Sığorta məhsulları xarici vətəndaşlara, yaşı 65-dən aşağı olan bütün millətlərdən olan şəxslərə təklif olunur.
İtaliya	Europ Assistance	Maksimum sığorta yaşı 70 ildir.	Səyahət sığortasının həyata keçirilməsi üçün geniş çeşiddə xidmətlər, məhsullar və proqramlar təqdim edir
İspaniya	Intermundial	Sığorta 70 yaşına çatmamış şəxslərə şamil edilir	Müxtəlif səyahətlər, səyahət şirkətləri, fərdi sığorta proqramları üçün məhsullar təqdim edir.

Mənbə: World Tourism Organization UNWTO. http://unwto.org/.

Delta Generali 1998-ci ildə əsası qoyulmuş Monteneqronun sığorta bazarının aparıcı iştirakçılarından biridir, həyat sığortası, könüllü tibbi sığorta və beynəlxalq səyahət bazarlarında lider mövqeyini saxlayır, 2 milyona yaxın müştəriyə xidmət göstərir və 60-dan çox ölkədə fəaliyyət göstərir.

ACS (Fransa) şirkəti son 20 il ərzində səyahət edən insanlar üçün proqramların hazırlanması və idarə olunması üzrə ixtisaslaşmışdır.

Europ Assistance bütün dünyada tanınmış şirkətdir, 300 milyona yaxın insana xidmət göstərir, dünya üzrə 38 filialı var. İtaliyada 40 ildir, səyahət sığortası üzrə ixtisaslaşmışdır. Maksimum mümkün kompensasiya məbləği 60 min avroya çata bilər.

Intermundial (İspaniya), 1993-cü ildən fəaliyyət göstərir, əsas məqsədi turizm sektoru üçün məhsullar yaratmaq və inkişaf etdirməkdir (Писаревский Е.Л. 2004, s 45).

Şirkət turoperatorların, turizm agentliklərinin, mehmanxanaların, düşərgələrin, aviaşirkətlərin, turistlərin və s. ehtiyaclarını ödəmək üçün xüsusi proqramlar hazırlayır.

Intermundial ISO 9001:2000 keyfiyyət sertifikatını alaraq və bununla da şirkətin bütün biznes proseslərinin fəaliyyətinin bütün mərhələlərində ciddi keyfiyyət nəzarətindən keçdiyini sübut etdi. Sığorta məhsullarının qiymətləri sığorta müddətindən asılı olaraq 15 avro ilə 250 avro arasında dəyişir.

Bir çox Avropa ölkələrinə viza almaq üçün səyahətin bütün müddəti üçün etibarlı sığorta polisi tələb olunur. Sığorta polisinin olması viza verərkən bir çox ölkələrin konsulluqlarının tələbidir. Vizaların verilməsi proseduru qəbul edən ölkənin qanunvericiliyi ilə tənzimlənir.

Aşağıdakı ölkələr xaricə səyahət edərkən sığorta polisi tələb edir: Avstriya, Belçika, Macarıstan, Almaniya, Yunanıstan, Danimarka, İslandiya, İspaniya, İtaliya, Latviya, Litva, Lüksemburq, Malta, Hollandiya, Norveç, Polşa, Portuqaliya, Slovakiya, Sloveniya, Finlandiya, Fransa, Çexiya, İsveçrə, İsveç və Estoniya.

Bir qayda olaraq, bu sığorta polisi siyasət etibarlı və ödəmə qabiliyyəti olan bir şirkət tərəfindən verilməlidir. Əgər ailə birlikdə səyahət edirsə, o zaman onun bütün üzvləri sığortalanmalıdır. Sığorta müqaviləsinə qəfil xəstəlik, səfər edilən ölkə daxilində nəqliyyat və vətəninizə qayıtma ilə bağlı xərclərin kompensasiyası daxil edilməlidir (Писаревский Е.Л. 2004, s 45).

Almaniyada xaricə gedən sığortanın hüquqi tənzimlənməsinin ən sərt rejimi mövcuddur. Orada turist sözün əsl mənasında hər şeydən sığortalanıb. Lakin 2000-ci ildə səyahət sığortasının bu üsulu tətbiq olunduqdan sonra Almaniyadan gələn turist axını Avropa İttifaqının ən yaxın ölkələrinə yenidən paylanmağa başladı. Əsas səbəb alman turoperatorlarının turizm məhsulunun baha olmasıdır.

Ona görə də ölkəmizdə turizm sahəsində sığortanın hüquqi bazası yaradılarkən turizm məhsulunun dəyəri ilə onun təhlükəsizliyi arasında ağlabatan tarazlıq tapılmalıdır (http://unwto.org/).

Turizm sənayesi ilə məşğul olan şirkət və qurumların həll etməli olduğu əsas problemlər bütün dünyada oxşardır. Aydındır ki, dünyada səyahət sığortası bazarının fəaliyyət göstərməsinin mövcud xüsusiyyəti geniş siyahıya malik ixtisaslaşmış sığorta şirkətlərinin yaradılmasından ibarətdir.

Bu sahədə göstərilən xidmətlərin effektivliyi və belə şirkətlərin uzunmüddətli fəaliyyət müddəti (10 ildən çox) ilə təsdiqlənir.

Qeyd edək ki, dünyada ən çox yayılmış turist sığortası məhsulu illik sığorta təklifidir, yəni sabit qiymətə qeyri-məhdud sayda səfərlər üçün siyasətin verilməsidir. Dünya təcrübəsində sığorta məhsullarının onlayn satışı üsulu da fəal şəkildə tətbiq olunur.

Bu gün ölkəmizdə sırf turistləri sığortalamaq və onlara yardım göstərmək üzrə ixtisaslaşmış sığorta şirkətləri yoxdur. Turizm sahəsində sığortanın hüquqi bazasını yaradarkən, turizm məhsulunun dəyəri ilə onun təhlükəsizliyi arasında ağlabatan tarazlığı tapmaq lazımdır ki, buna gedən yol bu sahədə ixtisaslaşmış sığorta şirkətlərinin yaradılmasından keçə bilər. turistlərin sığorta mühafizəsinin həyata keçirilməsində dünya təcrübəsindən istifadə olunması vacib məsələlərdəndir.

Xarici təcrübənin öyrənilməsi digər ölkələrdə baş vermiş səhvlərin təkrarlanmasının qarşısının alınması, həmçinin turizm ssığortasının ən təsirli formaları, metodları, mexanizmləri və alətlərinə qarşı dəyər yönümlərinin inkişafı üçün faydalıdır.

III FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ TURİZM SIĞORTASININ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizm sığortası üzrə mövcud əsas problemlər

44 günlük müharibənin iqtisadi nəticələrinin əhəmiyyətini anlamaq üçün Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi nəticəsində yaranan iqtisadi problemlərə nəzər salmaq və bu problemlərin hələ nə qədər davam edəcəyini təhlil etmək istər turizm sığortasının, istərsə də digər fəaliyyət növlərinin həyata keçirilməsinin əsas meyarıdır.

Hələ işğaldan əvvəl təkcə mədənçıxarma, metallurgiya, yeyinti, emal, əczaçılıq, taxılçılıq sektorları ilə deyil, həm də turizm və rekreasiya sahəsinin inkişafının geniş potensialı ilə seçilən işğaldan azad edilmiş və ona bitişik ərazilərdə Ermənistanın işğalı nəticəsində yaranan təhlükəsizlik problemləri, o cümlədən bu ərazilərdə infrastrukturun dağıdılması indiki ilkin bərpa mərhələsində turizm sığortasının bu ərazilərdə təşkilini demək olar ki, tamamilə mümkünsüz edir (https://story.karabakh.center/ru/ekotsid-v-karabakhe).

Bu ərazilərdə turizm sığortasının tətbiq edilməsi bir neçə fəaliyyətlərin həyata keçirilməsini tələb edir. Təbii ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərin və ətraf rayonların turizm imkanlarından tam istifadə etmək yalnız üç əsas amil təmin edildikdən sonra mümkün olacaq:

- Təhlükəsizlik;
- Əhalinin qayıdışı;
- İnfrastrukturun yaradılması.

Şübhə yoxdur ki, yaxın gələcəkdə bütün bu məsələlər həll olunandan sonra işğaldan azad edilmiş ərazilər Azərbaycanın turizm sığortası sektorunda lider mövqe tutacaq. Əminliklə demək olar ki, bu ərazilər əvvəlcə regional, daha sonra qlobal əhəmiyyət kəsb edən mərkəzə çevriləcək.

Bütün mövcud problemlərə baxmayaraq əminliklə qeyd etmək olar ki, işğaldan azad edilmiş torpaqlarda həyat yenidən canlanacaq, tezliklə Qarabağ regionun ən cəlbedici və ən təhlükəsiz turizm məkanlarından birinə çevriləcək.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizm sığortasının həyata keçirilməsi işlərinin aparılması üçün mövcud problemləri və qarşıdan duran fəaliyyətləri aşağıdakı kimi xarakterizə etmək mümkündür:

- İşğaldan azad edilmiş bölgələrdə baş verə biləcək hərbi əməliyyatların və təhdidlərin aradan qaldırılmasına çalışmaq, bu istiqamətdə tam dövlət tədbirləri və təminatları olmalıdır;
- İşğaldan azad olunmuş bölgələrin yenidən qurulması üçün atılacaq addımlar planlı və mərhələli keçirilməlidir;
- Azərbaycan müharibədən sonrakı dövrdə masa arxasında siyasi mübarizə ilə yanaşı, həm də strateji iqtisadi inkişaf planını hazırlamalıdır;
- İlk növbədə, regionun infrastrukturunu qurmaq lazımdır, əhalinin tezliklə burada yaşaması üçün zəruri olan minimum infrastruktur layihələri həyata keçirilməlidir;
- Köçürmə və məskunlaşma məsələsi sürətləndirilməli, təhlükəsizlik təmin edilməlidir;
- Regional resurslara çıxış investorlar üçün açıq olmalıdır;
- 10 il müddətinə bölgəyə sərmayə qoyacaq şəxslər vergidən azad edilməlidir;
- İstehsal layihələri üçün lazımi avadanlıq, xammal, habelə müəyyən inventar idxalı zamanı gömrük rüsumlarından azad edilməlidir;
- Ölkə əhəmiyyətli layihələrin həyata keçirilməsi prosesi özəl müəssisələrlə birgə həyata keçirilməlidir;
- Dövlət büdcəsindən və dövlət fondlarından investorlar üçün xüsusi subsidiyalar ayrılmalıdır;
- Müəssisələrin tikintisi üçün əlverişli biznes mühiti formalaşmalıdır;
- Birbaşa xarici investisiyalar istiqamətində dövlət zəmanəti yaradılmalıdır;

- Bütün investorlar üçün bərabər imkanlar və təkliflər yaradılmalıdır;
- Hüquqi sığorta proseslərin təkmilləşdirilməlidir;
- Xarici kapital, xüsusilə valyuta əməliyyatlarına uyğun qanunvericilik hazırlanmalıdır (UNEC ekspert, 2020-2021. s.18).

Rayonun turizm sığortası potensialından istifadə ilə bağlı araşdırmalara başlanılıb. Artıq işğaldan azad edilmiş ərazilərdə infrastrukturun yaradılması işlərinə başlanılıb. Bu işlərlə paralel olaraq işğaldan azad edilmiş ərazilərin turizm potensialı ilə dünyanı tanış etmək üçün maarifləndirmə işlərinə başlanılıb, regionun turizm imkanlarından istifadə etmək üçün ilkin araşdırmalar aparılıb (https://www.victorytour.az/az/xidmetler/turizm-sigortasi).

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizm sığortası sektorunun inkişafı regionun erkən iqtisadi dirçəlişinə müsbət təsir göstərəcək. Gözəl turizm məkanları olan Şuşa, Laçın və Kəlbəcərin dağ turizmi, ekoturizm, müalicə və mədəni turizm potensialından sığortalanmış şəkildə istifadə etməklə işğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi dirçəlişinə töhfə vermək olar.

Regionda təhlükəsizliyin təmin edilməsi, əhalinin geri qayıtması və işğaldan azad edilmiş ərazilərin və ona bitişik ərazilərdə infrastrukturun yaradılmasın da, həmçinin bundan sonra yeni turizm məhsulları yaradılaraq turistlərə təqdim edilməsində turizm sığortasının böyük töhvələri olacaqdır.

Bərpa və turizmin təşkilinin birinci mərhələsində əsas istiqamət daxili turizmin təşkili olacaq - tanışlıq turlarının təşkili, infrastrukturun tam bərpasından sonra isə sağlamlıq turizminin dirçəldilməsi nəzərdə tutulur.

Burada təkcə Azərbaycanda deyil, bütün regionda ən böyük müasir kurortlardan yaradıla bilər. Ötən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərində İstisuda ildə 20 milyon butulkaya qədər istehsal gücünə malik sanatoriya və mineral su qablaşdırma zavodu fəaliyyət göstərirdi. Burada ildə 50 minə yaxın insan müalicə olunurdu. Burada balneoloji sanatoriya ilə yanaşı, iqlim sanatoriyaları da yaratmaq mümkündür. Müalicə üçün hamam və dərman çaylarından istifadə edin, müxtəlif otlar, apiterapiya, sağlamlıq yolu, fizioterapiya, qidalanma və s. aid edilə bilər. Müalicə turizminin inkişafının xeyrinə demək lazımdır ki, bu, ətraf mühitə və yerli

əhaliyə ən az mənfi təsir göstərən nadir turizm növlərindən biridir (https://www.trend.az/business/tourism/3376498.html).

Burada Qobustana bənzər maraqlı açıq səma altında muzeylər yaradıla bilər. Bunun üçün Füzuli şəhəri yaxınlığındakı Qarakəpək arxeoloji qazıntılarını və Azıx mağarasını bərpa etmək lazımdır. Mağaranın ərazisi qismən birbaşa mağaranın özündə muzey təşkil etməyə imkan verir. Bu əla interaktiv şou ola bilər.

Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı Şuşadır, hər birimiz üçün xüsusi şəhərdir. Hər bir ev, hər küçə, hər görməli obyekt təkcə əcnəbi qonaqlara deyil, həm də gənc nəslimizə göstərməlidir ki, bu şəhərdə mənəvi mədəniyyətimizin, kimliyimizin geninin, əcdadlarımızın mədəniyyətinin nümunələri cəmləşib (https://vzglyad.az/news).

Artıq burada Vaqifin məqbərəsi bərpa olunub, Üzeyir Hacıbəyovun və Bülbülün ev-muzeyləri bərpa olunub. Yəqin ki, yer üzündə bu qədər incəsənət, ədəbiyyat və musiqi xadimləri yetişdirən ikinci yer yoxdur. Xalq musiqisinə, muğama həsr olunmuş muzeyin yaradılması isə özündən xəbər verir. O, həm də xalq musiqi alətləri muzeyi və.s kimi interaktiv muzey ola bilər (https://m.zerkalo.az).

Bütün bu qədər turizm potensialı olan cənnət yerlərin gəzilməsi və görülməsi üçün turizm sığortasının tətbiqini vacib edir. Bu ərazilərdə hələ də mövcud olan və hələ də bir neçə müddət müddət mövcud olacaq problemlər istər daxili, istərsə də xarici turistlərin yüksək sığortalanmasını labüd edən amillərdən biri kimi çıxış edə bilər.

Deyə bilərik ki, ilk turistlər artıq işğaldan azad edilmiş ərazilərin bəzi rayonlarına səfər ediblər. Bunlar mədəniyyət xadimlərimiz, jurnalistlərimiz, beynəlxalq təşkilatların nümayəndələridir. Bu yaxınlarda turizm şirkətlərinin nümayəndələri Ağdama səfər ediblər.

Bütün bu səfərlər maarifləndirmə məqsədi daşıyırdı. İşğaldan azad edilmiş ərazilərə kütləvi planlaşdırılan turizmin nə vaxt başlayacağı sualına cavab vermək daha çətindir.

Burada əsas göstərici yaşamaq və işləmək üçün şəraitin yaradılması deyil - hər şey Sovet İttifaqının əlamətdar tikinti layihələri ilə müqayisə oluna bilən böyük

sürətlə və geniş miqyasda gedir. Bütün problemlər ilk öncə təhlükəsizlik məsələlərinə aiddir. Bu ərazilərdə təhlükəsizlik tam dövlət səviyyəsində təmin olunduqdan sonra turizm sığortası, onu həyata keçirəcək qurumlar haqqında danışmaq olar.

Ötən əsrin sonlarından başlayaraq ölkədə tuğyan edən siyasi məsələlər ərazilərimizin 20%-dən çoxunun işğalı ilə nəticələnmişdir. Bu işğalla barışmayan xalqımız hər zaman o ərazilərin həsrəti ilə yaşayırdı.

Uzun illərdən sonra müzəffər Azərbaycan ordusunun azad etdiyi ərazilərin bərpası hal-hazırda qarşıda duran ən vacib məsələlərdən biridir. Bərpa prosesi mövcud vəziyyətin və problemlərin tam təhlil olunması ilə mərhələli və planlı şəkildə təşkil olunmalıdır.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərimizdə turizm sığortasının formalaşdırılmasından səmərəli istifadə edilməsi üçün aşağıdakıları təklif etmək mümkündür:

1. Turizm sığortasının həyata keçirilməsinən əvvəl mövcud resurslarının inventarizasiyası aparılmalıdır.

2. Rekreasiya ehtiyatlarını hərtərəfli tədqiq etmək və onların təyinatını müəyyən etmək lazımdır.

3. Böyük tarixi, etnoqrafik əhəmiyyəti olan mağaralara xüsusi diqqət yetirilməlidir. Onlar müasir elm və texnologiya səviyyəsində araşdırılıb, yoxlanılıb, kataloqlaşdırılmalıdır. Potensial təhlükələr sığorta obyekti kimi qiymətləndirilməlidir.

4. Bütün rekreasiya ehtiyatlarının (geomorfoloji, hidroloji, geoloji və s.) irimiqyaslı tematik xəritələri ayrıca tərtib edilməlidir.

5. Turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadə üzrə dövlət proqramı hazırlanmalıdır.

6. Nəsli kəsilməkdə olan rekreasiya obyektləri mühafizə olunan ərazilər elan edilməlidir.

7. Turizm və rekreasiyanın rasional təşkili üçün beynəlxalq səviyyədə servis xidməti təşkil edilməlidir.

8. Turizm sığortası resurslarının reklamı gücləndirilməlidir.

9. İxtisaslaşmış milli kadrların hazırlandırılması prosesi yerli şəraitin xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq sürətləndirilməlidir.

10. Turizm sığortası resurslarının mövcud vəziyyətini nəzərə alaraq investisiyaların artırılmasına təkan verilməlidir.

11. Beynəlxalq təcrübəni öyrənərək onu yerli şəraitə uyğun tətbiq edərək istifadə olunmasına çalışılmalıdır və s. (UNEC ekspert,2020-2021. s.20).

Turizm sığortası sahəsinin inkişafı, müxtəlif müəssisələr və yeni investisiyalar cəlb etmək üçün dövlətdən bu istiqamətdə bir sıra strategiyaların həyata keçirilməsini tələb edir. Aparılan uğurlu siyasət nəticəsində hərbi əməliyyatlar bitəndən dərhal sonra yenidən qurma, bərpa və tikinti işləri başladılmışdır.

3.2. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin turizm potensialı və onun inkişaf etdirilməsi yolları

Uzun illər boyu mövcud beynəlxalq təcrübələrin təhlili onu göstərir ki, turizm sektoru ölkənin ümumilikdə məşğulluğuna, gəlir səviyyəsinə və istehsal potensialına, eləcə də digər sahələrin davamlı inkişafına mühüm təsir göstərir. Aydın məsələlərdən biridir ki, turizm sektoru daim dəyişən demoqrafik və müxtəlif coğrafiyaya malik iqtisadiyyatın sürətlə inkişaf edən və digər bir sıra sahələrlə əlaqəli olan sektorudur. Statistik təhlillərə əsaslanan proqnozlar turizmin ölkənin və regionun iqtisadiyyatında nə qədər əhəmiyyətli olduğunu göstərir.

Bütövlükdə götürdükdə, turizmin təsirini üç əsas kateqoriyaya bölmək olar:

- Birincisi, burada digər sektorların turizmin əhəmiyyətinə birbaşa və dolayı təsiri;
- İkincisi, regionların sosial-iqtisadi inkişafı və turizmin məşğulluğa təsiri;
- Üçüncüsü, turizmin inkişafı hesabına ölkədə səmərəli infrastrukturun yaradılması bir çox rayonlarda və kənd yerlərində infrastrukturun inkişafına səbəb olur.

Bundan əlavə, turizm həm də ölkələr və regionlar üçün marketinq vasitəsi rolunu oynayır, çünki uğurlu turizm strategiyası ölkənin beynəlxalq miqyasda imicini yaxşılaşdırmağa kömək edir. Turizm sektoru iqtisadiyyatı keçid dövründə olan və inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün əsas gəlir mənbəyidir (Барчуков И.С. 2008, s 89).

Ölkəmizin əlverişli strateji yerləşmə mövqeyi, qədim, zəngin tarixi və mədəniyyəti, həmçinin müxtəlif iqlim qurşaqlarının xüsusiyyətlərinə uyğun gələn füsunkar təbiəti turizm sektorunun inkişafı üçün əsaslı zəmin yaradır. Azərbaycan aparılan iqtisadi-siyasi islahatlar bütün sahələrdə olduğu kimi turizm sektorunda da özünü göstərir. Bunun nəticəsidir ki, ayrı-ayrı bölgələr üzrə mövcud turizm potensialının istifadəsi ilbəil artırılır.

İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra ölkədə siyasi sabitliyin əldə olunması, ən gözəl mədəni-tarixi-təbii ərazilərin geri qaytarılması ölkənin turizm sektorundan da təsirsiz ötüşməyəcək. Hətta bütün təhlillər göstərir ki, iqtisadi və turizm potensialı işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpasında mühüm addım olmuş olacaqdır.

Qarabağ və işğaldan azad edilmiş ətraf bölgələrdə turizmin inkişafı sayəsində ölkəyə gələn turistlərin sayı bir neçə dəfə artacağını indidən pronozlaşdırmaq mümkündür.

Bütün bunları nəzərə alan, Azərbaycan hökuməti Qarabağ və ətraf bölgələrin ərazilərinin işğaldan azad edilməsindən dərhal sonra rayonların yenidən qurulması işlərinə başladı. Demək olar ki, dərhal Füzuli rayonunda yeni hava limanının və Füzuli-Şuşa istiqamətində yolun təməli qoyuldu.

Mövcud perspektivi yüksək qiymətləndirən xarici ölkələrin də bu regiona marağı çox böyükdür. Yenidən qurma işlərinə ilk mərhələdən başlayaraq İtaliya və Türkiyə də hökumətə qoşuldu. Həmçinin, İsrail, Macarıstan, Yaponiya və digər ölkələrin nümayəndələri turizm potensialını yüksək qiymətləndirdikləri üçün regionun bərpasında iştirak etməkdə maraqlı olduqlarını bildiriblər.

Hal-hazırda post-müharibə və yenidən qurma mərhələsində olan işğaldan azad edilmiş regionların dünya üzrə tanıdılması, buraya ziyarətçilərin cəlb edilməsi

strateji olaraq ən əhəmiyyətli məsələlərdəndir. Beləki 30 il ərzində baş verən vəhşiliklərin sübut kimi nümayişi erməni xislətinin iç üzünü beynəlxalq aləmə tanıtmış olacaqdır (https://vzglyad.az/news).

Azərbaycan Turizm Bürosu 2020-ci ildə onlayn olaraq keçirilən World Travel Market London sərgisində Qarabağın turizm potensialını beynəlxalq arenada diqqətə çatdırıb. Ümumilikdə sərgidə Asiya, Avropa, Şimali Amerika və Körfəz ölkələrindən olan şirkətlərin nümayəndələri ilə əsasən işgüzar əlaqələrin bərpası və inkişafı, şəbəkənin genişləndirilməsi üzrə onlayn görüşlər keçirilib.Bu zaman işğaldan azad edilmiş ərazilərin inkişaf mövzuları, turizm sənayesinin bərpasına, yenidən qurulmasına və formalaşmasına necə kömək etmək barədə müzakirələr aparılıb.

Bu görüşlər əsnasında Azərbaycan Turizm Bürosunun nümayəndələri Azərbaycanda turizm tendensiyaları və cari planlar, o cümlədən işğaldan azad edilmiş Qarabağ regionunun və ona bitişik ərazilərin turizm imkanlarından danışıblar.

İstər beynəlxalq və istərsə də yerli turizm agentlikləri işğaldan azad olunmuş regionların bərpa dövründə və əsasəndə bərpası bitdikdən sonra yüksək turizm potensialına malik olduğunu qeyd edirlər. Bu möhtəşəm region qədim tarixə, unikal fauna və flora nümunələrinə, tarixi-mədəniyyət abidələrinə, bulaqlara, meşələrə, qədim qalalara malikdir.

Aparılan təhlillər onu göstərir ki, mövcud potensiala uyğun olaraq işğaldan azad edilmiş regionlarda və ətraf ərazilərdə turizmin sahələrinə uyğun olaraq müxtəlif istiqamətlər üzrə aşağıdakı daimi və ya müvəqqəti turist klasterləri yaradıla bilər:

1. Füzuli-Xocavənd-Şuşa-Laçın;
2. Füzuli-Cəbrayıl-Zəngilan;
3. Zəngilan-Qubadlı;
4. Kəlbəcər-Laçın;
5. Bərdə-Ağdam.

Məsələn, Laçın-Kəlbəcərdə qış və sağlamlıq turizmini, Qubadlı-Zəngilanda isə təbii və mədəni turizmi inkişaf etdirmək daha rentabelli və məqsədə uyğun olmuş olar.

Turizm potensialının yüksək olması ilə yanaşı işğaldan azad edilmiş ərazilərin ölkənin ümumi iqtisadiyyatının dirçəldilməsində də rolu yetəri qədər olacaqdır. Beləki region Azərbaycanın tikintisində və sənayesində böyük əhəmiyyət kəsb edən müxtəlif növ materiallar və faydalı qazıntılarla çox zəngindir:

- Rəngli daş yataqları - Cəbrayıl, Kəlbəcər;
- Tikinti daşı - Şuşa, Xocavənd, Laçın, Qubadlı, Zəngilan, Cəbrayıl;
- Merkuri-Kəlbəcər, Laçın;
- Qızıl - Ağdərə, Kəlbəcər, Zəngilan.

Bu növ faydalı qazıntıların həmin ərazilərin bərpasında istifadəsi turistlərin daha da çox marağına səbəb olmuş olacaqdır.

Regionun müxtəlif turizm istiqamətləri üzrə potensialı çox yüksəkdir. Təhlillər vasitəsilə bir neçə istiqaməti nəzərdən keçirək.

Yüksək potensiala malik turizm istiqamətlərdən biri də termal turizmdir. Bu turizm istiqaməti xəstələrin sağlamlıqları üçün geotermal bulaqlardan yararlana bildiyi, həmçinin cəlbedici yerlərdə istirahət edə biləcəyi müalicəvi turizm növüdür. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin mütləq əksəriyyətində çoxlu mineral suların olması turizmin bu növünün inkişafına imkan verəcək (Bilalov B. Ə., Gülalıyev 2015 Ç. G., s, 47).

Turizmin məhz bu istiqamətinin bərpa edilməsi təkcə Azərbaycan vətəndaşlarını deyil, həm də xarici turistləri regiona müalicə üçün cəlb edəcəkdir. Termal turizm istiqamətinin inkişafı sahəsində yeni xəstəxanalar, sanatoriyalar müalicə-profilaktik komplekslərin tikintisi ən vacib məsələlərdən biri kimi qiymətləndirilməlidir.

Termal sağlamlıq turizminin ən mühüm faydaları aşağıdakılardır:

- Turizmin mövsümi xarakterinin aradan qaldırılması;
- Mehmanxana müəssisələrində yüksək doluluğun təmin edilməsi;
- Müxtəlif hədəf bazarlara daxil olmaq üçün turizmin diversifikasiyası;

- Turizm baxımından inkişaf potensialı olan regionlar üçün imkanların yaradılması;
- Müxtəlif peşə sahələri üçün yeni iş yerlərinin yaranması (F.İ.Qurbanov, Bakı-2007).

İşgaldan azad edilmiş regionlarda termal turizm və sağlamlıq turizmi komplekslərinin yaradılması və ziyarətçilərinin sayını artırmaq üçün aşağıdakı tədbirlər kompleksinin görülməsi əhəmiyyətli olacaqdır:

- Kurort istirahət komplekslərini yeniləmək;
- Yerli turizm mərkəzlərinin yaratmaq;
- Termal turizm müəssisələrini yenidən qurulmaq;
- Xidmətlərin keyfiyyəti yüksətlmək;
- Xidmət üzrə keyfiyyət standartları müəyyən etmək;
- Təhlükəsizlik və gigiyena üçün keyfiyyət standartları müəyyən etmək;
- İnkişaf etmiş ölkələrin termal turizm təcrübəsini uğurlu layihələr üçün əsas kimi nəzərdən keçirtmək;
- Termal turizm müəssisələrində kadrların ixtisasının artırılmasına çalışmaq;
- Sağlamlıq turizminin daşıyıcılarını əks etdirən kataloqlar hazırlamaq;
- Müxtəlif tibbi xidmətlərin müəyyənləşdirilməsini əks etdirən kataloqlar hazırlamaq;
- Tibb müəssisələrinin yaradılacağı sağlamlıq turizmi xəritəsini yaratmaq;
- Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş bölgələrinin turizm brendini yüksək səviyyədə təbliğ etmək (UNEC ekspert. Qarabağ Azərbaycandır. №2. 2020-2021).

İnkişaf etdirilməsi Qarabağ və ətraf ərzilər üçün böyük potensiala malik olan turizm istiqamətlərindən biri də, eko turizmdir. Son illərdə hər zamankindən daha çox insan təkrar emala, plastikdən istifadəni azaltmağa, yerli məhsulları satın almağa və daha yaxşı qidalanmağa, enerji və suya qənaət etməyə və ümumiyyətlə ekoloji cəhətdən təmiz elementləri gündəlik həyatlarına daxil etməyə çalışır.

Qeyd etmək lazımdır ki, regionda ekoturizm məhsullarının yaradılması üçün məharətlə istifadə edilməli olan böyük təbii sərvətlər var.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə eko otellərə və bu növ turizmə sərmayə yatılışının perspektivdə böyük potensiala malik olduğunu proqnozlaşdırmaq mümkündür.

Yaşıl otellər, yaşıl turizm müxtəlif forma və ölçülərdə, həmçinin məsuliyyət səviyyələrində təşkil oluna bilər , lakin bu otellərin və bu növ turizmin bütün xüsusiyyətlərinin ümumi məqsədi karbon emissiyalarını minimuma endirmək və ətraf mühitə müsbət təsir göstərmək üçün işləməkdir. Oteli yaşıl edən, bu növ turizmin bir neçə əsas aspekti bunlardır:

1. Enerjiyə qənaət-mehmanxanalara əhəmiyyətli faydalar gətirir, əməliyyat xərclərini idarə etməyə və azaltmağa və emissiyaları minimuma endirməyə kömək edir.

2. Suya qənaət-suyun təkrar dövriyyəsi və filtrasiya sistemləri quraşdıraraq, uzunmüddətli perspektivdə əhəmiyyətli pula qənaət edə bilərlər.

Qeyd edək ki, Qarabağın və işğaldan azad edilmiş ətraf ərazilərin əlverişli iqlimi və relyefi sayəsində ekoloji, dağ, qış, ekstremal və sağlamlıq turizminə qədər müxtəlif turizm növlərini inkişaf etdirmək mümkündür (Bilalov B.Ə . 2005, s, 68).

İstər qış, istərsə də dağ-ekstremal turizm növünün inkişafı üçün işğaldan azad edilmiş regionlarda böyük potensial vardır. Bu növ turizmin ölkəmizdə son illərdə inkişafı və turistlərin marağı mövcud sahənin iqtisadi cəhətdən də rentabelli olacağını söyləməyə imkan verir.

Həm qış, həm də ekstremal-dağ turizminin fəaliyyəti bir neçə istiqamətlərdə aparıla bilər:

- Şuşa və ətraf yüksəkliklər
- Kəlbəcər və ətraf yüksəkliklər
- Laçın və ətraf yüksəkliklər
- Murovdağ və ətraf yüksəkliklər.

Həmçinin işğaldan azad edilmiş ərazilərdə müxtəlif sənaye sahələrinin və heyvandarlığın inkişafı üçün potensial var. Ən təsirli investisiyalardan biri kənd

təsərrüfatına investisiyalardır. Bu imkanlardan maksimum istifadə etmək lazımdır (https://story.karabakh.center/ru/ekotsid-v-karabakhe).

Beləliklə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə regional səviyyədə turizmin davamlı inkişafı üçün aşağıdakı strateji planların həyata keçirilməsi faydalı olacaqdır:

- Otel sənayesinin yenidən qurulması və turistlər üçün alternativ yerləşdirmə formalarının seçilməsi (qismən mehmanxana-pansionatlar, istirahət obyektlərindən istifadə, kirayə evlər və s.);
- Turizm xidmətləri sahəsinin genişləndirilməsi (modernləşdirilməsi);
- Turizm məhsullarının standartlaşdırılması və sertifikatlaşdırılması;
- Turizm xidmətlərinin standartlaşdırılması və sertifikatlaşdırılması;
- Bazar uçotu və nəzarət sisteminin yenidən təşkili, ən perspektivli və gəlirlilərin müəyyən edilməsi;
- Turistlərin kateqoriyaları və inkişafı üçün ilkin prioritet turizm növlərinin seçilməsi;
- Turizmin və onun obyektlərinin regionda və xaricdə(yerli və beynəlxalq bazar) populyarlaşdırılması üçün reklam kampaniyalarının təşkili;
- Qarabağın və ətraf ərzilərin tarixi və mövcud ənənələrinə uyğun olaraq yarmarkaları və sərgiləri;
- Kənd təsərrüfatı və onun əsasında aqroturizmin (kənd turizminin) inkişafı;
- Turizm sənayesi üçün regional kadrların hazırlanması;
- İnkişaf, bərpa, yenidənqurma üçün layihə və tədqiqat sənədlərinin hazırlanması
- Turizm obyektlərinin və ərazilərinin müasirləşdirilməsi,
- Əvvəllər populyar olan, lakin işğal nəticəsində itirilmiş turizm marşrutlarının bərpa edilməsi və yenilərinin yaradılması (Шаров. А.Е. 2012, s.38).

Belə, strategiyalar aşağıdakı daimi əməliyyatların həyata keçirilməsini nəzərdə tutur:

- Mövcud turizm bazarının qiymətləndirilməsi, ən perspektivli seqmentlərin müəyyən edilməsi;
- Turist və rekreasiya axınlarının proqnozu;
- İnvestisiya mənbələrinin və regionda turizm fəaliyyətinin inkişafında maraqlı və təşviq edən təşkilatların müəyyən edilməsi.

Qarabağ və işğaldan azad edilən ətraf bölgələr təkcə Azərbaycanın deyil, dünyanın ən gözəl bölgələrindən biridir. Öz növbəsində isə Azərbaycan Turizm İdarəsi yeni və faydalı bir internet saytı açıb (https://www.trend.az/business/tourism/3376498.html).

WhereisKarabakh.com saytı Qarabağı tanıtmaq üçün yaradılmış onlayn platformadır. Platformanın əsas məqsədi Qarabağın harada yerləşdiyini dünyaya göstərmək, eləcə də region haqqında bir çox maraqlı şeyləri öyrənməyə kömək etməkdir.

İstifadəçi xəritədə istənilən nöqtəni seçib, müəyyən ölkədən Qarabağa qədər olan məsafəni görə biləcək, həmçinin o, tarix, xalçaçılıq və muğam sənəti, görkəmli şəxsiyyətlər, abidələr, Qarabağ atları və s. haqqında onlayn platforma üzərindən geniş məlumat əldə etmiş olacaqdır.

3.3. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə mövcud risklər üzrə turizm sığortasının təşkili

Risk anlayışı iqtisadi ədəbiyyatlarda ikili kəmiyyət xarakteristikası kimi başa düşülür: “ehtimal – nəticələr (mümkün ola biləcək zərər)”. Buna görə də, bu anlayışda risk bir fenomen deyil, bir ölçüdür. Beləliklə, riskin iki nəticəsi var:

- öz resurslarının bir hissəsini itirməsi ehtimalı (təhlükəsi);
- əhəmiyyətli fayda (gəlir) əldə etmək imkanı.

Risk öz ölçülməsi ilə, əsasən qiymət, faiz dərəcəsi və ya məzənnə kimi zamanla bu və ya digər kəmiyyət xarakteristikanın dəyişkənliyi ilə göstərilir. Bu, təbii olaraq ölçü deyil, fenomen olan qeyri-maliyyə riskləri ilə bağlı problemlərə gətirib çıxarır.

Risk problemi turizm sığortası kimi hər hansı bir biznes fəaliyyətində həyati vacib anlayışlardan biridir. Sığorta üzrə işgüzar fəaliyyəti qənaətbəxş mükafat gözləyərkən risklərin qəbul edilməsidir. İstənilən istehsalın işə salınması iqtisadi riskdir. Sığorta subyektləri öz biznesinin bütün sahələri və mərhələləri: prosesinin idarə edilməsi, marketinq, müqavilə, kadrlar, avadanlığın texniki xidməti və yenidən qurulması və yenilənməsi, məhsul və ya xidmətlərin tətbiqi və inkişafı üçün bütün imkanlar və istiqamətlər haqqında ətraflı və hərtərəfli biliyə malik olmalıdırlar (Бахрамов Ю.М., Глухов В.В. 2011. S 102).

Qeyri-sabitlik və sürətlə dəyişən situasiya şəraitində regionda və ya bazarda hər hansı bir şirkət rəqiblərin hərəkətlərinin və bazar şəraitindəki dəyişikliklərin bütün mümkün nəticələrini nəzərə almalıdır. Risk təhlili layihə iştirakçılarına mümkün itkilərdən qorunmaq üçün tədbirlər görməyə imkan verir.

Risk turizm sığortasının idarəedilməsinin vacib xüsusiyyətlərindən biridir. Hər cür riskdən qaçmaq istəyən liderlər, özlərini durğunluğa məhkum edə bilər. Riskə hazır olmaq sahibkarın fəaliyyəti, yeniliyə meyllilik, artan intuisiya və məsuliyyətlə əlaqəli sabit xüsusiyyətidir.

Azərbaycanın iqtisadi tarixinə daha dərindən yanaşdıqda aydın olur ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərin inkişafı milli iqtisadiyyatın formalaşmasının əsas mərhələləri ilə bərabər səviyyədədir. Təbii ki, işğaldan azad edilmiş ərazilər bizim xeyli daxili və xarici iqtisadi və siyasi səylər bahasına əldə etdiyimiz iqtisadi imkanların xəzinəsidir.

İndi dövlətin əsas vəzifəsi ölkənin işğaldan azad edilmiş hissəsinin vahid sosial-iqtisadi münasibətlər sisteminə ən sürətlə inteqrasiyasına nail olmaqdır. Biz nəinki bu rayonu ümumi inzibati sistemə daxil etməliyik, həm də ölkənin iqtisadi, turizm bazarını genişləndirməliyik. Bu yolda əsas tətik isə turizm sığortalanmasının inkişafıdır.

Lakin turizm sığortası fəaliyyətində istər yerli sahibkar üçün istərsə də xarici investorları qorxudan əsas məsələ regionda mövcud risklərlə bağlıdır. Aydın mövzudur ki, hərbi əməliyyatların bitməsinə, üç tərəfli razılığın əldə olunmasına

baxmayaraq region hələ də yüksək riskə malik ərazilərdən hesab olunur. Bunun bir neçə səbəbləri vardır:

•ərazinin minalanma sahəsinin yüksək olması

•ekstrimist qüvvələrin mövcudluğu

•ekoloji cəhətdən ərazinin uzun illər terrora məruz qalması

•atom elektrik stansiyasının tullantıları ilə çirklənmə nəticəsində radiasiyanın yüksək olduğu ərazilərin mövcudluğu.

Bir sıra risklərin mövcudluğu sığorta fəaliyyətini çətinləşdirsə də, işğaldan azad edilmiş ərazilərin yüksək turizm potensialı, dövlət tərəfindən təminatların verilməsi sahibkarlara riskləri sığortalamağa zəmin yaradır (https://report.az/ru/turizm).

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizm sığortasının təşkili ilə bağlı risklər əvvəlcədən hər bir fəaliyyət istiqaməti üzrə qiymətləndirilməlidir. Ümumiyyətlə götürdükdə risk məhfumunun iqtisadi anlayışına nəzər yetirsək onu bir neçə istiqamət üzrə təsnifləşdirmək olar.

Cədvəl 8: Mövcud risklərin təsnifatı

Mühit sahəsi	Riskin faktorları
Siyasi	• Ölkədə siyasi qeyri-sabitliyin artması • Tələblərin sərtləşdirilməsi baxımından tənzimləyici təzyiq
İqtisadi	• Girişlər üçün artan qiymətlər • Yeni məhsulların bazara çıxarılması perspektivləri ilə bağlı qeyri-müəyyənlik • Bu növ məhsula tələbatın azalması
Sosial	• Əhalinin sosial fəallığının və hərəkətliliyinin azalması • Demoqrafik dəyişikliklər
Texnoloji	• Yeni texnologiyalardan asılılığının artması • İnnovativ uyğunlaşmanın itirilməsi
Hüquqi	• Qanunvericilik bazasında dəyişikliklər • Ticarət məhdudiyyətlərində dəyişikliklər • Ekoloji qanunvericilikdə dəyişikliklər
Ətraf mühit	• Ekoloji vəziyyətin pisləşməsi

Mənbə: https://insure.az/public/storage/rules/22__seyahet_sigortasi_qaydalari.pdf əldə edilən məlumatlara əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır, 2021

Hazırda müasir bazar iqtisadiyyatının əsas rentabelli qollarından biri olan turizm Azərbaycanda da çox sürətlə inkişaf edir. Təhlillər nəticəsində məlum olur ki, turizm neft sənayesindən sonra iqtisadiyyatın ən gəlirli sahəsi hesab oluna bilər.

O, neft sənayesindən fərqli olaraq ətraf mühiti çirkləndirmir və istifadəsi nəticəsində tükənmir. Ona görə də bu resurslardan istifadə istər sosial cəhətdən, istərsə də ən başlıca təkan verən qüvvə olaraq iqtisadi cəhətdən çox faydalıdır.

Turizm resurslarının səmərəli və rasional formalaşdırılması üçün müasir texnologiyaların nailiyyətlərindən istifadə etməklə hər tərəfli sığortalanmanı təşkil etmək turizm rayonlaşdırılmasını daha səmərəli həyata keçirilə bilər (https://vzglyad.az/news).

Artıq həm daxili, həm də xarici investorlar bilirlər ki, işğaldan azad olunmuş istər Qarabağ iqtisadi rayonu, istərsə də Şərqi-Zəngəzur iqtisadi rayonu çox əlverişli coğrafi mövqeyə malik olmaqla yanaşı, yüksək turizm ehtiyatları ilə də zəngindir. Turizm sığortasının müasir formada tətbiqi bu ərazilərə olan marağın təhlükə qarşısında azalıb itməməsinə səbəb olmuş olacaqdır. Beləki bu ərazilərdə turizm sığortasının mövcudluğu ərazi üzrə yüksək təhlükəsizlik əmsalının olmasınının təminatçısı kimi çıxış edəcəkdir (https://president.az).

Dünya təcrübəsi göstərir ki, turizm sığortasının dinamik inkişafı üçün aşağıdakı şərtlər tələb olunur:

- Sabit sosial-iqtisadi vəziyyət (bütövlükdə dünyada, ayrı bir şəkildə ölkə və bölgədə);
- Sərhədlər keçərkən və qonaq qalma müddətində inzibati və bürokratik maneələrin olmaması;
- Cəlbedici istirahət mənbələrinin mövcudluğu (iqlim və mədəni və tarixi);
- İnkişaf etmiş turizm sığortası üzrə infrastrukturu və ixtisaslı kadrların olması;
- Rahat qalmağı təmin edən yüksək səviyyəli xidmət, qonaqpərvərlik, işçilərin mədəniyyəti və peşəkarlığı səviyyəsi;
- Rahat və təhlükəsiz nəqliyyat, etibarlı rabitə;
- Sərbəst hərəkət etmə və səyahət edənlərin hüquqlarının təmin edilməsi, onların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;

- Turizm sığortası üzrə təşkilatların və onların strukturlarının yüksək məsuliyyəti;
- Ərazinin müsbət turist imici, turistlərə xidmət göstərən firmalar və şirkətlərin yüksək nüfuz.

Təcrübəyə əsaslanaraq, təbii ki, ilk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, turizm sığortalanmasının ilkin mərhələsi kimi orada çalışan insanların həyatı sığortalanmalıdır. Buna misal olaraq orada bir sıra beynəlxalq layihələrə start veriləcək. Bundan əlavə, ilkin mərhələdə istehsalatda bədbəxt hadisələrdən icbari sığortanın tətbiqi zəruri olacaq və çox güman ki, proses bununla başlayacaq (https://report.az/ru/turizm).

Azərbaycana dost olan bir sıra dövlətlərin işğaldan azad edilmiş ərazilərə dəvət olunması oradakı infrastrukturun beynəlxalq səviyyədə olması deməkdir. Bu o deməkdir ki, ölkəmizdə beynəlxalq şirkətlər də sığortalanacaq.

Azərbaycan gənc ölkədir və xaricdən gələn investorlar yeni layihələrə başlayanda bu layihələr mütləq sığortalanır ki, bu da öz növbəsində Azərbaycanın sığorta bazarında canlanmaya səbəb olur. Bir neçə il əvvəl Azərbaycanda neft sənayesi üzrə çoxlu uğurlu layihələr olub və bu layihələrin bir çoxu da sığortalandığı üçün sığorta bazarına böyük təkan verdi.

Çünki xarici investorlar heç vaxt bizneslərini sığortalamadan işə başlamazlar. Təcrübə göstərir ki, turizm sığortası böyük əhəmiyyət kəsb edir, çünki turizm faktiki olaraq dünyanın ən gəlirli sahələrindən biridir. Turizm sənayesinin cəlbediciliyinin ən başlıca səbəbi resursların tükənməməsidir (https://xalqqazeti.com/az/news/73571).

Nəzərə alsaq ki, turizm sığortasının inkişafı coğrafiyası yaxın illərdə məhz işğaldan azad edilmiş ərazilərdə olacaq, bazarın xüsusiyyətlərini də buna uyğunlaşdırmaq lazımdır.

İşğaldan azad edilmiş ərazilrdə turizm sığortalanması ilə məşğul olacaq şirkətlər terrorizm kimi məsələləri də sığorta məhsullarına daxil etməlidirlər. Düzdür, bu, sığorta şirkətlərimizə sərf etməyəcək və regionun təhlükəli olması

anlamına gələcək, amma regionun inkişaf etdirilməsi üçün bütün risklər nəzərə alınmalıdır (http://margin.az/ru).

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin inkişafına təbii ki, hökumətin xüsusi münasibəti lazımdır. Məlum olduğu kimi, ölkənin azad edilmiş hissəsinin dirçəldilməsi turizm sığortası üçün genişləndirilmiş üstünlüklər mexanizmindən istifadə ediləcək, çünki bu ərazilərdə inkişafa uyğun olaraq qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olunmasına məhz yerli və xarici investisiyaların axını təminat verir. Burada təsərrüfat subyektləri üçün üstünlüklərin və hər cür güzəştlərin olması çox aktualdır (https://media.az/society/1067844276).

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizm sahibkarlığı fəaliyyətinin həyata keçirilməsi, hansı formada olursa olsun, iqtisadi və ya digər bir növ risklərlə zəngindir. Əmtəə-pul, bazar münasibətlərinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq, sahibkar artan gözlənilməz vəziyyət və qeyri-sabit iqtisadi mühit şəraitində öz təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirməyə məcbur olur. Deməli, gözlənilən son nəticənin əldə edilməsində hər zaman qeyri-müəyyənlik yaranır və buna görə də risk artır, yəni uğursuzluq ehtimalı, gözlənilməz itkilər daim müəssisəsinin fəaliyyətinin ayrılmaz hissəsi olaraq qalır. Bu, xüsusilə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə inkişafın ilkin mərhələlərində özünü göstərmiş olacaqdır.

Elmi iqtisadi tədqiqatların, eləcə də biznes praktikasının əhəmiyyətli hissəsi miqyasından və fəaliyyət xarakterindən asılı olmayaraq turizm sığortasının üzləşməli olduğu risklərin daim artan roluna işarə edir.

Müəssisələr daim artan riskləri nəzərə almadıqda və onlardan öz mənfəətlərini əldə edə bilmədikdə, müəssisələr üçün liberal "iqtisadi davranış"ın təsirsiz və əks məhsuldar ola biləcəyini başa düşmək getdikcə daha çox təsir göstərir.

Bu gün işğaldan azad edilmiş ərazilərdə müşahidə olunan risklərin idarə edilməsi probleminə belə maraq effektiv və məhsuldar kəşfi təmin edən ümumi qəbul edilmiş aspektin yaradılmasının şərtiliyi, açıqlama, qiymətləndirmə və risklərin idarə edilməsinin labüdlüyü getdikcə daha aydın görünür (http://margin.az/ru).

Qeyd etmək lazımdır ki, mövcud qeyri stabil vəziyyətlə əlaqədar olaraq işğaldan azad olunmuş hər iki iqtisadi rayon üzrə turizm və rekreasiya ehtiyatları son dərəcə zəif tədqiq edilib. Bu səbəbdəndir ki, mövzu ilə bağlı ətraflı tədqiqat tələb olunur. Yalnız bundan sonra turizm sığortasının perspektivləri, problemləri və riskləri barədə dəqiq məlumatlar vermək mümkün olacaq.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dissertasiya işinin məzmununu Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərində turizm sığortasının inkişafının nəzəri və metodoloji problemlərinin həlli yollarının axtarışını, sosial-iqtisadi inkişafın təhlilini və konkret nəticələrin əldə edilməsini və bu regionda turizm üzrə sığortalanma işlərinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər müəyyən edir.

Bildiyimiz kimi, Ermənistan dövləti tərəfindən işğal olunmuş ərazilərimiz azad edildikdən sonra bərpa prosesi sürətlə başlanılmışdır. Mənfur düşmən illərdir ki, işğal altında olan ərazilərimizin infrastrukturunu dağıdıb, eləcə də torpaqlarımızı minalayıb.

Bu səbəbdəndir ki, turizm obyektlərinin təşkil edilməsi kimi iqtisadi inkişaf layihələrinin icrasına torpaqların minalardan təmizlənməsi, yeni yollar, qaz, su, işıq, kommunikasiya kimi ümumi infrastrukturların bərpası başa çatdıqdan və yaşayış üçün əsas şərait yaradıldıqdan sonra başlanmalıdır.

Azad edilmiş regionda sənaye, su təchizatı, elektrik enerjisi, sənaye rekreasiya imkanları, qida sənayesi potensialı, faydalı qazıntılar, xammal və s. kimi imkanları qiymətləndirmək olar. Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı və böyüməsi əhəmiyyətli dərəcədə səmərəli investisiya fəaliyyətindən asılıdır.

Tədqiqatın nəticələrinə əsasən belə qənaətə gəlmək olar ki, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə turizmi və sığortalanmanın təşkili istiqamətlərinin inkişafının sosial-iqtisadi səmərəliliyinə nail olmaq üçün dövlət bərpa fəaliyyətini motivasiya etməli, rəqabəti inkişaf etdirməli və innovasiya prosesini tarazlaşdırmalıdır. Bu, dinamik iqtisadi inkişaf səviyyəsini artırmaq imkanlarını təmin edir.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərin təbiətinin zənginliyi və rəngarəngliyi bu regionun turizminin inkişafına geniş imkanlar yaradacaqdır.

Araşdırmalar göstərir ki, turizm sığortalanması üzrə resurs potensialının formalaşmasının əsas mexanizmləri: dövlətin, əhalinin və sahibkarların gəlirləri və onlardan istifadə ilə müəyyən edilir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizm sığortasının inkişafı, təkmilləşdirilməsi və stimullaşdırılması məqsədilə

investisiyayönümlü sahələri, eləcə də regionda yeni məşğulluq sahələrinin yaranmasına səbəb olacaqdır.

Sosial rifahın yaxşılaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynayan bütün sahələrin dəstəklənməsi məqsədi ilə mövcud potensiala uyğun olaraq turizmin inkişafı və turizm sığortasının təşkili bu ərazilərin təbliğ olunması və inkişaf etdirilməsi üçün daim regionlarda fəaliyyətlər həyata keçirilməlidir.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə turizm sığortasının təşkilinin iqtisadi potensialının qiymətləndirilərək həyata keçirilməsi regionun inkişafına kömək etməsinə də töhvə vermiş olacaqdır. Beləliklə, bərpa və yenidənqurma prosesi bütövlükdə bu istiqamətdə xidmətlər göstərmək üçün fəaliyyətin səmərəliliyinin artmasına köməklik edəcəkdir.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə turizm sığortasının təşkilinin iqtisadi əsaslarının formalaşdırılması istiqamətlərinin işlənib hazırlanıb, həyata keçirilməsi üzrə aşağıdakı təklifləri vermək olar:

- İlk növbədə, işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası və dirçəldilməsi məqsədlərinə cavab verən dövlətin investisiya siyasəti istiqamətləndirilməlidir;
- İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə investisiya - innovativ layihələrin inkişafı və maliyyələşdirmə mənbələrinin müəyyənləşdirilməsi, maliyyə dəstəyi mexanizmlərinin alternativ xarakter daşıması təmin edilməlidir;
- İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin dirçəldilməsi üçün məqsədli proqramlar və investisiyaların cəlb edilməsi konsepsiyasını hazırlamaq lazımdır;
- Regionda turizm potensialı olan ərazilərdə mülkiyyət münasibətlərinin, mülkiyyətdən istifadə qaydalarının sahənin tələblərinə uyğun ciddi şəkildə tənzimlənməlidir;
- Regionun sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək və xarici investisiyaları cəlb etmək məqsədilə beynəlxalq əməkdaşlığı maksimum dərəcədə artırmaq və maliyyə dövriyyəsinə sərbəst resursların cəlb edilməsi çalışmaq lazımdır;
- Regionun turizm sığortası potensialından istifadə səviyyəsinin artırılması üçün vergi və faiz güzəştlərindən istifadə edilməlidir;

- Sərhəd buraxılış məntəqələrində işğaldan azad edilmiş ərazilərə gəlmək istəyən turistlərin sığortasının aparılması ilə ölkəyə buraxılması, həmçinin sənədləşmə qaydalarının real formada sadələşdirilməlidir;
- Regionda mövcud turizm sığortası potensialına uyğun olaraq yerli və xarici investisiyaların təşviqi, stimullaşdırılması və həvəsləndirilməsi üçün kompleks yanaşmanın işlənib hazırlanması və məqsədyönlü tədbirlər görülməlidir;
- Milli dəyərlərin, adət və ənənələrin dövlət tərəfindən sığortalanaraq mühafizə edilərək inkişaf etdirilməsi.

Yuxarıda deyilənləri yekunlaşdıraraq qeyd etmək lazımdır ki, turizm sığortası fəaliyyətinin təşkil edilməsi işğaldan azad olunmuş ərazilərin iqtisadiyyatın inkişafı üçün təsirli bir vasitədir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yeni və son texnoloji nailiyyətlərin tətbiq olunduğu turizm obyektləri inkişaf edə bilər və edilməlidir. Qoyulmuş məqsəd və vəzifələrə uyğun olaraq, müasir dövlətin sosial inkişafı üçün bu fəaliyyətlərin formalaşmasının nəzəri və metodoloji əsasları daha geniş öyrənilməlidir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilər hər tərəfli yüksək turizm potensialına malikdirlər. Potensialı yüksək olan bu rayonlarda öz potensialından istifadə etməyə imkan verən normal infrastruktur sisteminin yaradılması perspektivə uyğun fəaliyyətə imkan verəcək amillərdəndir.

Yeni turizm müəssisələrinin yaradılmasında mövcud perspektivlər və potensiallar nəzərə alınarsa işğaldan azad edilmiş ərazilərin Azərbaycanın böyük gələcəyinə tam inteqrasiyasını təmin etmək daha asan olacaqdır.

Müharibənin qələbə ilə başa çatması məcburi köçkünlərə öz doğma yurdlarına qayıtmağa və orada yaşamağa, sahibkarlara isə istər daxili bazarda, istərsə də xarici bazarda yüksək rəqabət qabiliyyətliliyə malik məhsullar istehsal edən müəssisələr yaratmağa imkan vermiş oldu.

Burada turizm obyektlərinin açılması və sığortalanmanın fəaliyyət göstərməsi üçün işğaldan azad edilmiş ərazilərdə dayanıqlı məskunlaşma təmin edilməlidir. Bunun üçün bu ərazilər cəmiyyətin ən sağlam, ən müasir və firavan yaşayış

mühitinə çevrilməli, davamlı məskunlaşmanın müasir prinsiplərinə əsaslanan rahat yaşayış mühiti yaradılmalıdır.

Beləliklə, turizm sığortası üzrə aparılacaq işlər iqtisadiyyatın səmərəliliyinə müsbət təsir göstərərək, iqtisadi artım tempinin yüksəldilməsinə kömək etmiş olacaqdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 2020-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına həsr olunmuş videokonfrans zaman nitqindən.

2. Azərbaycan Respublikası Prezidenti, Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin Azərbaycan xalqına müraciətləri (27.09.2020-ci il tarixindən etibarən)

3. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında 07 iyul 2021-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı

4. Bilalov B.Ə. (2005). "Turizmin menecmenti" Bakı, Mütərcim nəşriyyatı

5. Bilalov B.Ə. (2006). "Turizm fəaliyyətinin tənzimlənməsi". Bakı, "Mütərcim" nəşriyyatı, 280 s.

6. Bilalov B.Ə., Gülalıyev Ç.G. (2015). "Turizmin əsasları" Bakı

7. Cabbarov Ə. (2008). "Turizmin inkişafının regional problemləri" Naxçıvan

8. Cabbarov Ə. (2015). "Turizmin iqtisadi əsasları" Bakı

9. Əlirzayev Ə.Q. (2010). "Turizmin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi"- Bakı. İqtisad Universiteti" Nəşriyyatı.

10. Əlirzayev Ə.Q. (2010). "Turizmin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi".Bakı, İqtisad Universiteti" Nəşriyyatı

11. Hüseynov İ., Əfəndiyev N. (2007). "Turizmin əsasları" Bakı, 442 səh.

12. İsmayılov F. (2016). "Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindəki tarix və mədəniyyət abidələrinə vurulan zərər". Bakı

13. Qarabağ Abidələri - Karabakh Monuments - Памятники Карабаха, Bakı, 2009.

14. Qurbanov F.İ. (2007). "Azərbaycanda Turizmin inkişaf problemləri". Bakı, "Adiloğlu" nəşriyyatı

15. Prezident İlham Əliyevin 2020-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına həsr olunmuş videokonfrans zaman nitqindən.

16. Soltanova H.B., Hüseynova Ş.H. (2007). "Turizmin əsasları" Bakı, "Mütərcim" nəşriyyatı

17. UNEC ekspert. Qarabağ Azərbaycandır. №2. Bakı. 2020-2021.

18. Zeynal Əkpərov AMEA-nın müxbir üzvü, 25 noyabr 2020-ci il "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə aqrobiomüxtəlifliyin bərpası və inkişaf etdirilməsi". Respublika qəzeti. Səhifə 10.

Rus dilində

1. Гвозденко А. А. (1998). Основы страхования. Учебник.- М.: Финансы и статистика
2. Гвозденко А. А. (2010). Страхование в туризме. М.: ТК Висби «Издательство Проспект» . 464 с.
3. Гвозденко А. А. (2002). Страхование в туризме: Учебное пособие/А. А. Гвозден-ко. — М.: Аспект Пресс,— 256 с.
4. Камышанова Е.А. (2008). Безопасность туризма в РФ: основные проблемы и пути их разрешения // Вестник национальной академии туризма. №3(7). С. 9–12.
5. Квартальнов В.А., Зорин И.В. Энциклопедия туризма: Справочник. М.: Финансы и статистика, 2010. - 391с.
6. Кусков А.С. (2011). Рекреационная география: Учебно-методический комплекс/ А.С. Кусков, В.Л. Голубева, Т.Н. Одинцова. - М.: Флинта: МПСИ, 496 с.
7. Маринин М.М. (2002). Туристские формальности и безопасность в туризме. - М.: Финансы и статистика, 422 с.
8. Писаревский Е.Л. (2002). Туристская деятельность: Проблемы правового регулирования. - Владивосток: Восток, 432 с.
9. Писаревский Е.Л. (2006). Финансовые гарантии в праве европейских государств //Туризм: право и экономика. № 4.
10. Сенин В. С. Организация международного туризма. М.: Финансы и статистика, 2005. 400 с
11. Спектор А.А. (1998). Страхование. Пермь, с. 13
12. Толкачева О.П., Джобинашвили К.А. (2011). Особенности страхования в отрасли туризма // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. № 3.С. 155–158.

13. Тюрин А. (2016). Страхование: шаг в будущее. Турбизнес, . №4.

İnternet resursları

1. https://files.preslib.az/projects/azerbaijan/gl8.pdf Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi – Prezident Kitabxanası (2021). Azərbaycan – Ermənistan münaqişəsi

2. https://aznotary.az Azərbaycan Respublikası Prezidenti, Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin Azərbaycan xalqına müraciətləri (27.09.2020-ci il tarixindən etibarən)

3. https://azerbaijan.az/related-information/126

4. http://www.azerbaijan-news.az/view-202021/ilham-eliyev-qarabagi-azerbaycanin-en-inkisaf-etmis-mekanina-cevirecek

5. https://science.gov.az/news/open/16136

6. http://unwto.org/ World Tourism Organization UNWTO.

7. http://www.gks.ru.

8. . https://www.azerbaijan.az/ Heydər Əliyev Fondunun təşkilatçılığı yaradılan "Azərbaycan" portalının rəsmi internet resursu

9. stat.gov.az/source/tourism/

10. http://webcache.googleusercontent.com/:medeniyyet.az/Turizm-senayesinin-inkisafina-dair-Strateji-Yol-Xeritesi.

11. http://www.xocalininsesi.info/

12. https://www.virtualkarabakh.az

13. https://www.karabakh.center/az

14. https://www.president.az

15. https://www.victorytour.az/az/xidmetler/turizm-sigortasi

16. https://vzglyad.az/news

17. http://margin.az/ru

18. https://m.zerkalo.az

19. https://www.trend.az/business/tourism/3376498.html

20. https://report.az/ru/turizm

21. https://xalqqazeti.com/az/news/73571

22. https://story.karabakh.center/ru/ekotsid-v-karabakhe

23. https://insure.az/public/storage/rules/22__seyahet_sigortasi_qaydalari.pdf, 2021

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Turizm sığotasının növləri və məzmunu..19

Cədvəl 2: Səyahət sığortasının formaları...24

Cədvəl 3: 2021-ci ilin əvvəlinə işğaldan azad edilmiş iqtisadi və inzibati rayonlarının ərazisi..26

Cədvəl4: Uzun illər erməni işğalı nəticəsində dilbər güşələrimizdə dağıdılan obyektlərin statistikası 28

Cədvəl 5: 2019-cu ilin sonuna Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş şəhər və rayonları üzrə dövlətin mühafizəsində olan daşınmaz tarixi-mədəniyyət abidələrinin əhəmiyyətinə görə bölgüsü...29

Cədvəl 6: Turizmin təsnifatı...31

Cədvəl 7: Turizm sığortası üzrə mövcud xarici təcrübə...45

Cədvəl 8: Mövcud risklərin təsnifatı..62